

**GURUKUL MAHILA ARTS AND COMMERCE
COLLEGE, PORBANDAR**

E-content

Prof.Rohiniba B.Jadeja
Home-Science Department

F.Y. CC.5 Nutrition and Food Science

પ્રસ્તાવના :-

આ વિટામીન ચરબીદ્રાવ્ય છે. અને તેજ રૂપમાં શરીરમાંથી શોષાય છે. અને તેની જરૂરીયાત માટે આહારમાં તેલીય પદાર્થની જરૂરીયાત રહે છે. આ વિટામીન યકૃતમાં સંગ્રહ થતો હોવાથી તે દૈનિક આહારમાં ચોકકસ પ્રમાણમાં હોવો જરૂરી નથી. એક વખત તેનો સંગ્રહ સારા પ્રમાણમાં થતો હોય તો પછી કેટલાક દિવસ સુધી તે ન મળે તો પણ શરીરના સંગ્રહમાંથી વપરાય છે. અને તેની ઉણપ જણાતી નથી.

વનસ્પતિમાં રહેલું પીળું દ્રવ્ય-કેરોટીન જે પ્રાણીઓના શરીરમાં પાચન થઈને વિટામીન **A** ના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન પામે છે. તેને 'પ્રો વિટામીન **A** પણ કહેવાય. લીલા શાકભાજીઓ, લાલ ટમેટા, કેરી, પપૈયા, જેવા પીળા ફળોમાં કેરોટીન સારા પ્રમાણમાં હોય છે. સામાન્ય રીતે ખોરાક દ્વારા લેવાતા કેરોટીનમાંથી 'અળધુ વિટામીન- A બનાવવામાં ઉપયોગી છે.

• વિટામીન A ના કાર્યો :-

૧) આંખોની સ્વસ્થતા અને દ્રષ્ટિ માટે :-

આંખોને પ્રકાશમાં સ્વસ્થ અને સામાન્ય દ્રષ્ટિ આપવાનું કાર્ય વિટામીન **A** દ્વારા થાય છે. આંખના નેત્ર પટલમાં વિઝયુઅલ પરપલ નામનો પદાર્થ રહેલો હોય છે જેમાં પ્રકાશ પડતા પ્રોટીન અને વિટામીન **A** ઓછું થાય છે. વિટામીન **A** પાછું મળતા અંધકારમાં પ્રોટીન સાથે જોડાઈને વિઝયુઅલ પરપલનું નવું સર્જન થાય છે. અને પરીણામે વ્યક્તિ આંખ પ્રકાશમાં જોઈ શકે છે. વિટામીન **A** આંખને તંદુરસ્ત ભેજયુક્ત અને સ્વચ્છ રાખે છે તથા ચેપથી બચાવે છે.

૨) અધિચ્છદ પેશીઓનું સ્વાસ્થ્ય :-

શરીરને બહારથી આવરણ કરતી અને શ્લેષ્મસ્તરની કિનારીને આધ્શાદિત પેશીઓના સ્વાસ્થ્ય માટે વિટામીન A જરૂરી છે. ખાસ કરીને આંખ, મોઢુ, પાયન માર્ગ, શ્વસન માર્ગ અને મૂત્રજનનતંત્રને આધ્શાદીત કરતી પેશીઓને સુક્ષ્મજીવાણુ દ્વારા થતા હુમલા સામે વિટામીન A રક્ષણ આપે છે. અને ચેપથી બચાવે છે. વિટામીન A ની ખામીથી પેશીઓ સુકાય છે. અને ત્વચા ફાટે છે. આવા લક્ષણો પાયન માર્ગથી અંત:ત્વચા અથવા ફેફસામાં પણ જોવા મળે છે.

૩) હાડકા અને દાંતના બંધારણમાં :-

દાંતના અને હાડકાના બંધારણમાં અને વૃદ્ધિ માટે વિટામીન A જરૂરી છે. વિટામીન A ની ખામીથી હાડકાની લંબાઈ વધતી નથી અને દાંતના ઉપરના ઈનેમલ નામના કઠણ પડની રચનામાં વિટામીન A ની આવશ્યકતા છે. વિટામીન A જો વધુ હોય તો હાડકા બરડ બને છે અને આથી ફેકચર થાય છે.

૪) પ્રજનન શક્તિ માટે :-

વિટામીન A ની ખામીથી પ્રજનન થતુ નથી. પુરૂષોમાં નપુસંકતા આવે છે. જ્યારે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. ગર્ભ રહેતો નથી. ગર્ભપાત થઈ જાય છે.

૫) ચામડીના સ્વાસ્થ્ય માટે :-

ચામડીને સુવાળી અને મુલાયમ રાખવા માટે વિટામીન A જરૂરી છે તેની ઉણપથી ચામડીના રોગ દેડકાની ચામડી જેવી બરછટ થાય છે.

૬) રોગ પ્રતિકારક શક્તિ માટે :-

શરીરમાં રોગો સામે પ્રતિકારક શક્તિ મેળવવા માટે વિટામીન A જરૂરી છે.

૭) રક્તકણોની રચનામાં :-

લોહીમાં રહેલા રક્તકણોની બનાવટમાં વિટામીન A વપરાય છે.

■ વિટામીન A ના પ્રાપ્તિ સ્થાનો :-

- ૧) સમૃદ્ધ સ્ત્રોત:- યકૃત, ફીશલીવર ઓઈલ,
- ૨) સારા સ્ત્રોત :- માખણ, ઘી, દુધ, દુધની બનાવટ, મિલ્ક પાઉડર, ઈડા
- ૩) કેરોટીનના સ્ત્રોત :- લીલા પાનવાળી ભાજીઓ જેવી કે પાલખ, મેથી, તાંદળજો, અળવીના પાન, મુળાના પાન વગેરે.. લાલ અને પીળા શાકભાજી જેવા કે ગાજર, ટમેટા, કોળા, વગેરે.. પીળા ફળો જેવા કે પપૈયા, પાકી કેરી વગેરે..

■ વિટામીન A ની દૈનિક જરૂરીયાત :-

વિટામીન A ની દૈનિક જરૂરીયાત ૩૭૫૦ I.U. ની છે. જે મીલીગ્રામ કરતા પણ ઘણો નાનો એકમ છે. સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન વધારે વિટામીન A ની જરૂરીયાત નથી. પરંતુ સ્તનપાન અવસ્થા દરમ્યાન ૪૫૦૦ I.U. વિટામીન A મળવું જોઈએ. શીશુઓ માટે ૧૫૦૦ I.U. ની A ની જરૂરીયાત હોય છે.

■ વિટામીન A ની ઉણપથી થતા રોગો :-

૧) રતાંધણા પશુ :-

વિટામીન A ની ખામીથી શરૂઆતના તબક્કામાં વ્યક્તિ ઝાંખા પ્રકાશમાં જોવાની તકલીફ અનુભવે છે. ઝાંખા પ્રકાશમાં વાંચવાનું કે વાહન ચલાવવું મુશ્કેલ બને છે. આ વિટામીન A ની ઉણપને લીધે બને છે અને તેને રતાંધણાપશુ કહેવાય છે. આંખની કોર્નીયા પર આવેલો વિઝ્યુઅલ પરપલ નામનો પદાર્થ કે જે પ્રોટીન અને વિટામીન A ના જોડાણથી બને છે. તેના પર પ્રકાશ પડતા પ્રોટીન અને વિટામીન A જુદા પડે છે. વિટામીન A અંધકારમાં પ્રોટીન સાથે જોડાઈને ફરીથી નવું વિઝ્યુઅલ પરપલનું જોડાણ થાય છે. જ્યારે વિટામીન A ની ઉણપ હોય ત્યારે વિઝ્યુઅલ પરપલનું જોડાણ થઈ શકતું નથી. જેથી ઝાંખા પ્રકાશમાં જોઈ શકાતું નથી. આપણા દેશમાં ઘણા લોકો રતાંધણાપણાથી પીડાઈ છે. ગાજર, લીલા શાકભાજી અને વિટામીન A ની ગોળીઓ લેવાથી રતાંધણાપણાને નિવારી શકાય છે.

૨) ઝેરોસીસ કોર્નિયા :-

વિટામીન A ના અભાવે આંખની સ્વચ્છ કોર્નિયા, અપારદર્શક અને પોચી બને છે. અને અંદરના દબાણથી ઉપસી આવે છે. અને ફુટી જાય છે. ભારતમાં અંધત્વનું મુખ્ય કારણ વિટામીન A ની ઉણપ છે. તે બધી વયની વ્યક્તિમાં જોવા મળે છે.

૩) ઝેરોસીસ કન્ઝકટીવા :-

આ રોગમાં આંખની કન્જેકટી સુકી જાડી અને ઘટ દ્રવ્યથી ભરેલી કરચલી વાળી બને છે. તથા તેનો રંગ બદલાય છે. ઘટ દ્રવ્ય આંખમાં ઝાંખ ઉત્પન્ન કરે છે. આ રોગ મોટા ભાગે વિકાસ પામતા બાળકોમાં વિટામીન A ની ઉણપથી જોવા મળે છે.

૪) કરેટો મલેશીયા

વિટામીન A ની ઉણપ લાંબા સમય સુધી ચાલુ રહે અને ઝેરોસીસ કન્ઝકટીવા અને ઝરોસીસ કોર્નિયાની સારવાર ન કરવામાં આવે તો કેરેટોમલેશીયાની સ્થિતિ જોવા મળે છે. તેમાં અશ્રુ ગુથી અને લસીકાથી કોર્નિયાના પોષણકાર્યમાં અવરોધ થાય છે. પરિણામે કોર્નિયા નરમ પડે, તેના પર ચાંદા પડે અને અવરોધક પડ જામે છે. જો સારવાર ન કરવામાં આવે તો કોર્નિયા ફાટી જાય છે અને અંદરનો લેન્સ બહાર નિકળી આવે છે.

૫) બીટોટ સ્પોટ :-

બીટોટ નામની વ્યક્તિએ સૌ પ્રથમ આ પરિસ્થિતિનું વર્ણન કર્યું. આંખની કંજકટીવા ઉપર રાખોડી રંગના સફેદ ચળકતા અને ત્રિકોણ આકારના ટપકા જોવા મળે છે. આવા ટપકાને બીટોટ સ્પોટસ કહે છે. સામાન્ય રીતે આ રોગ નાના બાળકોને થાય છે. મોટા પ્રમાણમાં વિટામીન A આપી અને આ રોગોને નિવારી શકાય છે.

૬) ફિનોડર્મા :-

વિટામીન A ની ઉણપ હોય ત્યારે ચામડી સુધી અને ખરબચડી બને છે. અને વાળના મુળના આસપાસ ભીંગડા થતા ફિનોડર્માની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘુંટણ અને કોળી ત્યારબાદ ખભો, પીઠ, પેટ વગેરે ભાગમાં આ સ્થિતિ જોવા મળે છે. ચામડીમાંથી ચરબીનો સ્ત્રાવ ઘટી જાય છે. આવશ્યક ફેટી એસીડની ઉણપથી ફિનોડર્મા થાય છે.

૭) અધિચ્છદીય પેશીઓમાં ફેરફાર :-

વિટામીન A ની ઉણપમાં અધિચ્છદીય પેશીઓના સ્નાયુઓ સુકાયને ફાટે છે. જેને લીધે કોષો સખત બને છે. પાચનતંત્ર, શ્વસનતંત્ર, મૂત્રજનન તંત્ર, આંખ, નાક, કાન, વગેરેને ચેપી રોગોની અસર જલ્દી થાય છે. વિટામીન A ની ઉણપમાં ભૂખ મરી જવી, વજન ઘટવું, હાડકામાં ફેરફાર થવા, નપુસંકતા, મોમા ચાંદા, ખીલ, વાળમાં ખોળો, ઝાડા વગેરેના લક્ષણો જોવા મળે છે.

■ સારવાર :-

વિટામીન A ની ઉણપમાં સૌપ્રથમ વિટામીન A નો એક મોટો જથ્થો દવા સ્વરૂપે આપવો અને ત્યારબાદ રોજંદા આહારમાં વિટામીન A થી સમૃદ્ધ આહાર આપવો.

F.Y. CC.6 Mother Craft and Child Care :-

નવજાત શિશુનું વર્ગિકરણ :-

૧) સામાન્ય શિશુ

૧) જે શિશુ ગર્ભાધાનમાં લગભગ ૪૦ અઠવાડીયા એટલે કે ૨૮૦ દિવસ કે લગભગ ૧૦ ચંદ્ર માસ પછી જન્મ લે છે. તે સામાન્ય શિશુ કહેવાય છે. પ્રથમ પ્રસવના સમયમાં નિર્ધારિત સમયમાં ૮-૧૦ દિવસનું અંતર હોઈ શકે છે. જે સ્વભાવિક છે.

સામાન્ય શિશુઓનું વજન લગભગ ૩ કીલો કે ૬ થી ૮ પૌંડ હોય છે. તેનાથી અધિક પણ હોઈ શકે છે. પણ ઓછું ન હોવું જોઈએ તથા લંબાઈ ૧૮ થી ૨૦ ઈંચ સુધી હોય છે. સામાન્ય શિશુઓના જન્મ પછીનો વિકાસ યોગ્ય રૂપથી થાય છે તથા તેનું ભાવી જીવન સફળ રહે છે. વિકાસના વિભિન્ન ક્ષેત્રોમાં તે પાછળ નથી રહેતા.

૨) અપરિપકવ શિશુ

જે શિશુ ગર્ભાધાન પછી ૪૦ અઠવાડીયા કે ૨૮૦ દિવસનો સમય પુરો નથી કરતા તેને લગભગ ૭ મહિના કે ૨૮ અઠવાડીયા પછી જન્મ લઈ લે છે. તેને અપરિપકવ શિશુ કહેવામાં આવે છે. આવા શિશુઓની શીરર રચના પૂર્ણ હોય છે. પરંતુ વજન અને લંબાઈ સામાન્ય શિશુઓથી ઓછી હોય છે. આથી તેમની શારીરિક રીતે નબળા હોય છે. આથી તેમની અત્યંત સંભાળ લેવી આવશ્યક હોય છે.

નવજાત શિશુની તાત્કાલિક સંભાળ :-

પ્રત્યેક ભાવી માતા-પિતાની એ આકાંક્ષા હોય છે કે તેનું આવનાર શિશુ સ્વસ્થ અને નિરોગી હોય જેવું શિશુ આ સંસારમાં પર્દાપણ કરે છે અને તેનું પ્રથમ રૂદન સંભળાય છે ત્યારે પરિવારના બધા સભ્યોના ચહેરા પર એક સંતોષ અને આનંદ જોવા મળે છે. પ્રત્યેક શિશુ પ્રત્યે પોતાના માતા-પિતા તથા પરિવારના બધા સભ્યોનું દાઈત્વ હોય છે કે શિશુની આવશ્યકતાને સમજે અને તેની યોગ્ય દેખભાળ કરે જેનાથી તેમનું શિશુ સ્વસ્થ અને નિરોગી રહે જેથી પરીવાર તથા સમાજમાં સુયોગ્ય નાગરીકના રૂપમાં વિકસીત થાય.

૧) જીવિત-મૃત પરીક્ષણ :-

નવજાત શિશુનું પ્રથમ રળવુ(રૂદન) તેના જન્મનું સૂચક માનવામાં આવે છે. પ્રત્યેક સામાન્ય શિશુ જન્મ પછી રૂદન કરે છે. પરંતુ જે બાળક મુંગા હોય છે કે જેની શ્વસન ક્રિયામાં કોઈ રૂકાવટ હોય છે તે બાળક જીવિત હોય તો પણ જન્મ પછી રોતુ નથી. આથી શિશુ જો જન્મ પછી રોતુ નથી તો તેની પણ હૃદયના ધબકારાનું પરિક્ષણ કરવું જોઈએ કે તે જીવિત છે કે મૃત. જો શિશુ જીવિત હોય પરંતુ રોતુ નથી તો તેને વિભિન્ન ક્રિયા દ્વારા રડાવવું જોઈએ. રોવાથી શિશુના ફેફસા શ્વસન ક્રિયાનો પ્રારંભ કરી દે છે. શિશુ જો કુદરતી રીતે ન રોવે તો તેના નાક અને મોમાં ભરેલા શ્લેષ્માની સફાઈ કરવી જોઈએ તથા મો પર ઠંડા પાણીની છાટ મારવી જોઈએ. પણ જો આટલું કર્યા પછી પણ શિશુ રૂદન આરંભ ન કરે તો શિશુને મૃત થવાની સંભાવના રહે છે.

નવજાત શિશુની શ્વસન ક્રિયા પ્રારંભ થાય પછી જ ગર્ભનાળ કાપવી જોઈએ. કેમે કે શ્વસન ક્રિયા પ્રારંભ થઈ જાય પછી નવજાત શિશુના શરીર કોષોને ઓકિસજન સ્વતંત્ર રીતે મળવા લાગે છે જેનાથી તે સ્વતંત્ર રીતે જીવિત રહી શકે છે.

નાળી છેદન :-

જ્યારે નવજાત શિશુ પ્રથમ રૂદન પછી શ્વસન ક્રિયા પ્રારંભ કરી દેતે ત્યારપછી તેનું નાળ કાપી દેવું જોઈએ. કેમ કે જ્યાં સુધી તેનું નાળ છેદન નથી થતું ત્યાં સુધી તે પોતાની મા ના જ શરીરનો અંગ બની રહે છે અને ત્યાં સુધી પોતાનું ભરણપોષણ માતાના લોહીથી જ કરતું રહે છે. પરંતુ જન્મ પછી આ નાળની આવશ્યકતા નથી રહેતી. ગર્ભનાળ ૧૮ ઈંચથી ૨૪ ઈંચ લાંબી દોરી જેવી નલીકા હોય છે. ગર્ભનાળમાં રક્તવાહિનીઓ હોય છે જેનાથી રક્ત શિશુના શરીરમાં પહોંચી તેનું પોષણ કરે છે. આથી જ્યાં સુધી ગર્ભનાળમાં સ્પંદન થતું હોય ત્યાં સુધી તેને નહીં કાપવી જોઈએ અન્યથા રક્તસ્ત્રાવ થવાથી શિશુનું મૃત્યુ પણ થઈ શકે છે.

નાળ છેદન માટે ગર્ભનાળને શિશુની નાભીથી બે ઈંચ દુર પર દોરાથી કશીને બાંધી દેવી જોઈએ ત્યારપછી સાફ જંતુમૂક્ત અને ધારવાળી કાતરથી કાપી દેવી જોઈએ. જ્યાં નાળ કાપી છે ત્યાં કોઈ એન્ટીસેપ્ટિક લોશનથી સાફ કરી એન્ટી સેપ્ટિક પાઉડર લગાવી દેવો જોઈએ. જ્યાં સુધી નાભી નાળ સુકાઈને પડી જાય ત્યાં સુધી દરરોજ તેની સફાઈ કરવી જોઈએ. આનાથી ટિટનસને રોકી શકાય છે. યોગ્ય ડ્રેસીંગથી ૮ - ૧૦ દિવસમાં નાળ સુકાઈને પડી જાય છે.

૩) નવજાત શિશુનું સ્નાન

સંપૂર્ણ ગર્ભાવસ્થામાં શિશુના શરીર પર એક ઘાટો ચિકણો પદાર્થ એકત્રીત થતો રહે છે જેને સાફ કરવા માટે જન્મ પછી શિશુને સ્નાન કરાવાય છે.

શિશુના સ્નાન માટે સર્વપ્રથમ રૂની સહાયતાથી ઘાટો ચિકણો પદાર્થ સાફ કરવો જોઈએ. ત્યારપછી શિશુ શરીર પર જયતુનનનું તેલ લગાડી ફરી કોઈ સારા બેબી શોપ (સાબુ) થી શિશુના શરીરને સાફ કરવું જોઈએ. બાળકના સ્નાન માટે હુંફાળુ પાણી વાપરવું જોઈએ. સ્નાન કરાવવા માટે ટબનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ. આ રીતે સ્નાન કરાવવાથી ગર્ભનાળમાં પાણી જતું રહે છે જેનાથી ઘાવ પાકી શકે છે.

૪) નવજાત શિશુના અંગોની સ્વચ્છતા

નાક, કાન, આંખ, ગળુ, મળમૂત્ર અંગની સ્વચ્છતા :

૧) નાક :- શ્વસન ક્રિયા જીવનનો એક આવશ્યક અંગ છે અને નાક શ્વસન ક્રિયાનું એક અંગ છે. તેથી તે શિશુની શ્વસનક્રિયામાં કોઈ રૂકાવટ ન આવે તે માટે શિશુના નાકની સ્વચ્છતા માટે રૂ કે મુલાયમ કપડા વડે તેને ધીરે ધીરે વારા ફરતી નાકના છીદ્રમાં ફેરવવું જોઈએ. (વાટ જેવું બનાવી) આનાથી શિશુને છીંક આવશે અને છીંકની સાથે નાકની અંદર જામેલો શ્લેષ્મ (ચીકણો) પદાર્થ બહાર નિકળી જાય છે. બાદમાં નાકને સાફ મુલાયમ કપડાથી લુછી સાફ કરવું જોઈએ.

૨) આંખ :- સૌ પ્રથમ શિશુની અંગોને કોઈ સંક્રામક દુર કરે લોશનથી દુર કરવી જોઈએ. આંખ સાફ કર્યા પછી એન્ટી બાયોટીક આઈ ડ્રોપ નાખવા જોઈએ. જેનાથી આંખ સંક્રમણ ચેપથી બચી જાય છે.

બાળકને આંખમાં કોઈ ચેપ લાગ્યો હોય તો દિવસમાં કેટલી વાર એન્ટી સેફ્ટીક ડ્રોપ આંખમાં નાખી સફાઈ કરવી જોઈએ. કેમ કે થોડી પણ લાપરવાહી બાળકના તેમની જ્યોતિને હાનિ પહોંચાડી શકે છે.

૩) કાન :- નવજાત શિશુના કાનમાં પણ મેલ જામી જાય છે. આથી કાનોની સફાઈ માટે મુલાયમ કપડાને વાર જેવું બનાવી ધીરે ધીરે અંદર ફેરવવું જોઈએ. ૩ ની વાટની ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ કેમ કે ૩ ના રેસા કાનમાં રહી જવાનો ભય રહે છે.

૪) ગળુ :- ગળાની સફાઈ માટે કોઈ મુલાયમ ચોખ્ખા કપડાને આંગળી પર વીટી બોરીક એસીડ કે છોળમાં ભીનું કરી ધીરે ધીરે આંગણીને ગળામાં ચારે બાજુ ફેરવી દેવું જોઈએ જેથી ગળાનો ચિકણો મેલ નીકળી જાય અને ગળુ સાફ થઈ જાય છે.

૫) મળમૂત્ર અંગ :-શિશુના મળમૂત્રાંગોની સ્વચ્છતા પર વિશેષ ધ્યાન દેવું જોઈએ. મળ મૂત્ર ત્યાગ પછી તેના અંગોને મુલાયમ કપડા અને બોરીક લોશનથી સાફ કરી લેવું જોઈએ. મૂત્ર ત્યાગ કર્યા પછી તેની નેપીને પણ તુરંત બદલવી જોઈએ. શિશુને પણ ડેટોલના પાણીમાં નાખીને ધોવી જોઈએ.

શિશુના આખા અંગની સ્વચ્છતા અને સ્નાન પછી શિશુને સાફ અને કોમળ સુકા ટુવાલમાં સુવડાવી હળવા હાથે લુછવું જોઈએ. લુછ્યા બાદ બધા જ અંગોને જોડતા ભાગો જેમ કે ગરદન, બગલ, કમર, ગોઠણ, જાંઘ વગેરેમાં સારી રીતે પાઉડર લગાવી દેવો જોઈએ. નેપીની અંદર ચોખ્ખા કપડાનો ટુકડો રાખી દેવો જોઈએ. જેનાથી મળ ત્યાગ કરતા નેપી ગંદી ન થાય. કેમ કે શરૂઆતમાં શિશુનું મળ ચીકણું તથા કાળું હોય છે જે નેપીને ગંદું કરે છે. આ પદાર્થ મેકોનીયમ કહેવાય છે. જે બાળક ૩-૪ કલાક પછી પણ મળ ત્યાગ ન કરે તો જોવું જોઈએ કે ક્યાંક મળ ધ્વાર બંધ તો નથી ને ? અને જો

બંધ હોય તો ડોક્ટરને દેખાડવું જોઈએ. આજ રીતે શિશુના જન્મ પછી ૧૨ કલાક સુધી મૂત્ર ત્યાગ ન કરે તો ચિકિત્સકની સલાહ લેવી જોઈએ.

૫) શિશુનું વજન લેવું :- શિશુને સ્નાન કરાવ્યા પછી, વસ્ત્ર પહેરાવ્યા પહેલા તેનું વજન કરાવી લેવું જોઈએ અને એ જોવું જોઈએ કે શિશુનું વજન સામાન્ય છે કે નહીં. સામાન્ય રીતે સ્વસ્થ અને સામાન્ય શિશુનું વજન જન્મના સમયે ૬ થી ૭ પોન્ડ હોય છે.

૬) શિશુની પથારી :- પહેલા સ્નાન પછી શિશુ સુવે છે આથી સારી અને આરામદાયક નિંદ્રા માટે શિશુની ઉચિત પથારીની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. શિશુની પથારીમા

સૌથી નીચે મુલાયમ ગાદી પાથરવી જોઈએ. તેના ઉપર રબર સીટ(રેગઝીન) તથા ઉપર સુતરાઉ કે સ્લાલીમની ચાદર પાથરવી જોઈએ. માથા નીચે મુલાયમ પાતળો તકીયો રાખવો જોઈએ. ઉપરથી મોસમ અનુસાર ચાદર, કંબલ કે હળવી રજાઈનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ઓઢવાનું કંબલ રજાઈ કે ચાદર એટલી મોટી હોવી જોઈએ કે તેને ચારે તરફની ગાદીની નીચે એટલું દબાવી શકાય કે તે બહાર ન નિકળે. નવજાત શિશુ પ્રારંભમાં ૨૦ થી ૨૨ કલાક સુવે છે. ફક્ત ભુખ લાગે ત્યારે જ જાગે છે, આ અવસ્થામાં વધારે સુવું તેના સ્વાસ્થ્યનું લક્ષણ છે.

૭) નવજાત શિશુનો પ્રથમ આહાર :- પ્રત્યેક નવજાત શિશુનો પ્રથમ આહારના રૂપમાં મા નું દુધ જ દેવામાં આવે છે. કેમ કે આ આહાર કુદરતી અને શિશુની શારીરીક જરૂરીયાત અનુસાર હોય છે. નવજાત શિશુને પ્રથમ આહાર જન્મના કેટલા સમય પછી દેવો જોઈએ તે સંબંધમાં અનેક મત છે. જો કે, સામાન્ય રીતે શિશુના જન્મના ૧૬ થી ૨૪ કલાક પછી સ્તનપાન કરાવી શકાય છે. મા ના સ્તનોમાં શરૂઆતની અવસ્થામાં પીળા રંગનો પ્રોટીનયુક્ત તરલ પદાર્થ સ્ત્રવીત થાય છે. જેને કોલેસ્ટ્રમ કહે છે. આ પદાર્થમાં ઈમ્યુનો ગ્લોબ્યુલિન્સ હોય છે. જે શિશુની પાચન શક્તિ વધારે છે અને પેટને

સાફ કરે છે. જો કોઈ કારણવસ જન્મ વસ શિશુને મા નું દુધ ન દઈ શકાતુ હોય તો તેને ઉપરનું દુધ દેવુ જોઈએ.

દરેક પ્રસુતાને સ્તનપાન કરાવવાની સાચી રીત આવડવી જોઈએ. કેટલીક માતાઓ પોતાના શિશુઓને સ્તનપાન નથી કરાવવા ઈચ્છતી તેને સ્તનપાન કરાવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ. કેમ કે સ્તનપાનથી અનેક લાભ થાય છે.

- ૧) તે સ્વચ્છ અને પ્રાકૃતિક આહાર છે.
- ૨) શિશુની શારીરીક ક્ષમતા અનુસાર સુપાય્ય હોય છે. સ્તનપાનથી મા તથા શિશુ બન્નેને માનસિક સંતુષ્ટી પ્રાપ્ત થાય છે.
- ૩) તેમાં શિશુ શરીરને અનુસાર બધા જ પૌષ્ટિક તત્વો સમલીત રહે છે.
- ૪) તેનાથી સંક્રમણ ચેપની સંભાવના નથી રહેતી
- ૫) તે શિશુને બરાબર તાપક્રમે મળે છે.

સમયથી પૂર્વે જન્મેલા નવજાત શિશુની સંભાળ :-

જે શિશુ ગર્ભાવસ્થાના ૨૮ થી ૩૭ અઠવાડીયાની વચ્ચે જન્મે છે તેને સમયથી પહેલા જન્મેલા શિશુ(અધુરા માસે જન્મેલા) કહે છે. આવા શિશુની રોગપ્રતિકારક ક્ષમતા ઓછી હોય છે. તેથી ચેપની સંભાવના વધારે હોય છે. આથી એવા નવજાત શિશુઓની વિશેષ સંભાળની આવશ્યકતા હોય છે.

૧) તાપમાન નિયંત્રણ :- સમયથી પહેલા જન્મેલા શિશુઓનું સ્વાસ્થ્ય ૩૩ થી ૩૫ સેલ્સીયસના શારીરિક તાપમાનથી બરાબર રહે છે. આથી એવા શિશુઓને એવા ઈન્ક્યુબેટર્સમાં રાખવામાં આવે છે જેનું તાપમાન ૩૭.૫ સે. સુધી નિયંત્રીત રાખી શકાય છે. જે શિશુઓને ઈન્ક્યુબેટર્સમાં ન રાખી શકાય તેવા શિશુની આસપાસ ગરમ પાણીની કોથળી રાખી તાપમાન ૩૭.૫ સે. નિયંત્રીત રાખી શકાય છે.

૨) ચેપમાં સુરક્ષા :- સમયથી પહેલા જન્મેલા નવજાત શિશુઓમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ ઓછી હોય છે. તે ચેપથી જલ્દી પ્રભાવિત થઈ જાય છે. આથી સુરક્ષા માટે નીચે મુજબ ઉપાયો કરવા જોઈએ.

૧) નવજાતના નાભી નાળનું નિયમિત ડ્રેસીંગ, ચેપ વિરોધી લેપ અને પાઉડરથી કરવું જોઈએ.

૨) શરૂઆતમાં ૪૮ કલાક સુધી શિશુને ઓછામાં ઓછું અડવું જોઈએ.

૩) સમયથી પહેલા જન્મેલા શિશુઓનો શરીરનો પુરેપુરો ગુલાબી રંગ નથી હોતો તેમાં ભુરાસ પળતો વધારે હોય છે. આથી જ્યાં સુધી શિશુના શરીરનો રંગ સામાન્ય ન થઈ જાય ત્યાં સુધી સ્નાન નહીં કરાવવું જોઈએ.

૪) શિશુને આહાર દેતી વખતે સ્વચ્છતાનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

૫) આંખમાં ચેપ ન લાગે તે માટે આંખમાં એન્ટી બાયોટીક ડ્રોપ નાખવા જોઈએ.

૬) શિશુનું પારણુ હવાયુકત સ્થાન પર ન રાખવું જોઈએ.

૭) શિશુને સંભાળવાવાળા લોકોની પણ વ્યક્તિગત સ્વચ્છતા પર ધ્યાન દેવું જોઈએ તથા જો તે સ્વયંમ શર્ટી, ઉઘરસ કે અન્ય કોઈ ચેપ લાગ્યો હોય તો શિશુથી દુર રહેવું જોઈએ.

૮) શિશુ માટે વપરાતી બધી જ વસ્તુઓ સાફ જગ્યા પર રાખવી

૯) મહેમાનોને શિશુ ન દેવો જોઈએ

૧૦) શિશુના વસ્ત્રો તથા નેપકીનને ચેપ રહીત કરતા રહેવું જોઈએ.

૩) લાગવાથી ચોટ સુરક્ષા :-

સમયથી પહેલા જન્મેલા બાળકોની સંભાળ એવી રીતે લેવી જોઈએ કે તેને કોઈ પણ પ્રકારની શારીરિક ક્ષતિ જેમ કે, ચોટ ખરોચ વગેરે ન લાગે. આ હેતુથી નીચેની સાવધાની રાખવી જોઈએ.

૧) શિશુને ઘરેલું જાનવરોથી દુર રાખવું જોઈએ

૨) શિશુને સુવડાવવા સમયે મચ્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ

૩) શિશુના વસ્ત્રોમાં ખુચે તેવી ચીજ બટન, પીન ન લગાવવા જોઈએ

૪) જે લોકો તેની સંભાળ લેતા હોય તેમના નખ સ્વચ્છ તથા કાપેલા હોવા જોઈએ

૫) શિશુને પારણામાં સુવડાવવો જોઈએ જેથી તે પડે નહી

૪) રોજંદી સંભાળ

૧) બાળકને ઓછામાં ઓછું અડવું

૨) બાળકનું વજન અઠવાડીયે ૨ વાર નિયમિત કરવું જોઈએ

- ૩) જ્યાં સુધી બાળકનું વજન સામાન્ય ૩ કીલો ન થઈ જાય ત્યાં સુધી એક થી બે વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓએ જ કરવી
- ૪) દરેક મળત્યાગ વખતે શિશુને હુંફાળા પાણી વડે તે જગ્યા સાફ કરવી પાણીમાં ૩ ભીનું કરી સાફ કરવું જોઈએ
- ૫) શિશુની ચાદર કે રબ્બર, રેગજીન દરરોજ બદલી લેવું
- ૬) જ્યાં સુધી વજન સામાન્ય ન થાય ત્યાં સુધી પથારીને ગરમ રાખી અને આંતરીક ગરમી પહોચાડવી જેથી હુંફ રહે.

૫) પોષણ

સમયથી પહેલા જન્મેલા બાળકોને લગભગ ૭૨ કલાક સુધી હોસ્પિટલમાં જ રાખી પોષણ આપવું જોઈએ. આવા શિશુઓની શારીરિક શક્તિ ઓછી હોવાને કારણે તેમની યુસવાની ક્ષમતા ઓછી હોય છે આથી માતાના સ્તનોમાંથી દુધ કાઢી મેડીસીન ડ્રોપરથી શિશુને આપવું જોઈએ.

૬) તાત્કાલિક સારવારમાં સહાયતા :-

સમયથી પહેલા જન્મેલા શિશુમાં નીચેના લક્ષણો દેખાય તો તેને તાત્કાલિક સારવાર સહાય લેવી જોઈએ.

- ૧) જ્યારે શિશુ નિષ્ક્રીય દેખાય ત્યારે
- ૨) ખુબ તાવ આવ્યો હોય ત્યારે
- ૩) શરીરમાં ભુરાપન દેખાય ત્યારે
- ૪) શિશુ ભોજન ન લ્યે ત્યારે
- ૫) ૧૮ દિવસથી વધારે સમય સુધી કમળો રહે ત્યારે.

S.Y.CC 15 : Clothing and textile :-

તાંતણાની બનાવટ પ્રક્રિયા :-

પ્રસ્તાવના :- જુના ઇતિહાસ પરથી ખબર પડે છે કે, પૂર્વ દેશોમાં કપાસની ખેતી ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલા શરૂ થઈ હતી. ભારત સુતરાઉ વસ્ત્રોનું જન્મદાતા માનવામાં આવે છે. એશિયાના અન્ય દેશોની અપેક્ષાએ ભારતમાં સૌથી વધુ કાપડનું ઉત્પાદન થાય છે. સુતરાઉ વસ્ત્રોનું ઉત્પાદન અને વેપાર વિશ્વના અન્ય દેશોમાં થતું આવ્યું છે. બૌદ્ધકાળમાં બનારસ અને ઢાકા પોતાના સુંદર અને અનોખા વસ્ત્રો બનાવવા માટે સુપ્રસિદ્ધ હતું. સુતરાઉ વસ્ત્રો જેમ કે ઢાંકાનું મલમલ સુક્ષ્મતા અને બારીકાઈ માટે પ્રસિદ્ધ હતું. એવું માનવામાં આવે છે કે આ વસ્ત્રના આખાતાકાને વીટીમાંથી કાઢી સકાતું હતું. તે સમયે વણાટકામ હાથથી જ થતું હતું. ભારતમાં પ્રિન્ટ કે છપાયેલા સુતરાઉ વસ્ત્રોની નિકાસ અનેક દેશો જેમ કે મિસ્ર, આરબ, તુર્કિસ્તાન, ચીન, થાઈલેન્ડ અને જાવામાં થતું હતું. વ્યાપારના વિકાસની સાથે સાથે વણાટ કરી સુતરાઉ તાંતણાની કતાર્થ (કાંતણકામ) ઘર-ઘરમાં થવા લાગ્યું. યુરોપ અને અરબ દેશોમાં સુતરાઉ વસ્ત્રોના પહેરવેશ વધુ પ્રચલિત થયું અને ભારતથી નીરંતર જુદા-જુદા દેશોમાં જવા લાગ્યું. ભારતમાં સુતરાઉ વસ્ત્રો સુરત બહારનપુર, સિંધ, ગુજરાત અને અન્ય પ્રાંતોમાં મોટા પાયે ઉત્પાદન થાય છે. બંગાળ, ઓરિસ્સા, અને ગંગાતટ પર વસેલું બનારસ દુર દેશોમાં વસ્ત્રો બનાવવા માટે પ્રસિદ્ધ છે. ૧૯ મી સદી(સતાબ્દી) ની શરૂઆતમાં થયેલી ઔદ્યોગીકરણની પ્રક્રિયા સુતરાઉ વસ્ત્રોની બનાવટમાં મશીનીકરણ થયું અને તેમાં વધુ તિવ્રતા આવી.

સુતરાઉ તાંતાણની બનાવટ અને ગુણ નીચે મુજબ છે :-

કપાસના છોડને લગભગ ૧૫ દિવસ સુધી ગરમ આબોહવા, તડકો અને આવશ્યકતા હોય છે. કપાસનો છોડ કાળી માટીમાં ઉગાડવામાં આવે છે. સાથે તેને ભેજ અને વધુ વરસાદની આવશ્યકતા રહે છે. કપાસના છોડ જાળીના રૂપમાં ઉગાડવામાં આવે છે. તેની ઉંચાઈ ૩ થી ૪ ફુટની થાય છે. છોડ ઉગાડ્યાના કેટલાક અઠવાડિયા પછી કાલા આવવા લાગે છે. અને આછા પીળા રંગના ફુલ ખીલે છે. ત્રણ દિવસ પછી ફુલની પાંદડીઓ ખરી જાય છે. પછી ડોડા(કાલા) પાકી જાય છે. અને ડોડા (કાલા) પાકી જાય પછી જાય છે. અને કપાસના તાંતણો કે રૂ બહાર નિકળી જાય છે. કપાસના આ બધા જ બીજ કોષ કાલા એક સાથે નથી નિકળતા. એ કારણે ખેતરમાં રૂ ને વિણવાનું કાર્ય હાથથી થાય છે. હાથ દ્વારા થતા વિણવાના કાર્યની પહેલા રાસાયણીક પદાર્થ છાટીને તેના પાંદડા ખરાવી નાખવામાં આવે છે. ત્યારબાદ પાકેલા બીજ કોષ મશીન દ્વારા એકઠા કરી લેવામાં આવે છે. રૂ માં ઘણી અશુદ્ધિઓ મળેલી રહે છે જેવી કે માટી, ઘુળ, ઝાડાના પાંદડા, બીજ વગેરે. જેને અલગ કરવા આવશ્યક હોય છે. કપાસમાંથી સુતર તૈયાર કરવાની પ્રક્રિયા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે.

સુતરાઉની પ્રક્રિયા બનાવટ :-

૧) પીકીંગ (ચૂંટવું) (Clathering of Rods)

રેસા કપાસના છોડ પર થાય છે. અને તેના પર કાલા થાય છે. જ્યારે કાલા પાકી જાય છે ત્યારે તેને છોડ પરથી ઉતારી લેવામાં આવે છે. આ ક્રિયાને પીકીંગની ક્રિયા કહેવામાં આવે છે. આ ક્રિયા હાથ તેમજ મશીન બન્નેથી થાય છે.

૨) જીનીંગ (બી છુટા પાડવા)

પીકીંગની ક્રિયા પછી આ ક્રિયા કરવામાં આવે છે, આ ક્રિયાની અંદર રૂ અને તેના બીજને છુટા પાડવામાં આવે છે. આ ક્રિયા પણ બે પ્રકારની થાય છે. હાથ દ્વારા અને મશીન ધ્વારા, રૂ ને મશીનની અંદર નાખતા બી એક બાજુથી નિકળે છે. તેને માટે રોલર મશીન વપરાય છે. આ રોલર મશીનનો ઉપયોગ ખાસ કરીને લાંબા તાંતણા અને સુવાડા બીજ માટે કરવામાં આવે છે.

૩) ગ્રેડીંગ (ગુણવત્તા પ્રમાણે જુદુ પાડવુ) (Grading)

આપણા દેશમાં અનેક જાતનું રૂ થાય છે એટલે રૂ ને તેના રંગ અને તાંતણાની લંબાઈ પ્રમાણે જુદા પાડવામાં આવે છે. આ ક્રિયા મોટે ભાગે મશીનથી કરવામાં આવે છે.

૪) ગાંસડીઓ ખોલવી અને બાંધવી (Opening & Blading)

આ ક્રિયામાં જુદા પાડેલા રૂ ને યાંત્રિક રીતે દબાવવામાં આવે છે. એટલે કે પ્રેસીંગ અને ઓપનીંગની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તેની ગાંસડીઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે. ગાંસડીઓ ઉપર કંતાન વીટી લોખંડ કે પ્લાયની પટીઓ મારી મીલમાં મોકલવામાં આવે છે. ત્યારબાદ રૂ ને ખુલ્લુ કરવામાં આવે છે. પ્રેસીંગ દરમિયાન દબાયેલુ રૂ મશીન દ્વારા છુટુ પાડવામાં આવે છે. તેના માટે જુદા જુદા ઓપનર હોય છે.

(અ) ફર્સ્ટ ઓપનર :—આની અંદર મશીનમાં ઓળવામાં હોય છે. અને તેમાંથી રૂ ને પસાર કરવામાં આવે છે. જેથી રૂ ઢાતામાં ખેચાય છે અને છુટુ પડે છે.

(બ) ઈન્ટર મીડીયર ઓપનર :- આ ઓપનર ફર્સ્ટ ઓપનર કરતા ઢાતા જીણા અને વધુ નજીક હોય છે, તેનાથી રૂ ને પસાર કરવામાં આવતા રૂ વધારે છુટુ પડે છે.

(સી) ફાયનલ ઓપનર :- આ મશીનમાં ઢાતા ખુબ જ જીણા હોય છે. આમાંથી રૂ પસાર થતા રૂ માં કોઈ પણ પ્રકારના ગાઠા રહેતા નથી. આમ ત્રણ તબ્બકકામાંથી રૂ પસાર કરવાથી તે બરાબર છુટુ પડે છે. ત્યારબાદ તેને કાર્ડીંગ મશીનમાં મોકલવામાં આવે છે.

૫) કાર્ડીંગ (ચોખ્ખુ કરવું) (Carding)

આ ખુબ જ અગત્યની ક્રિયા છે., આ ક્રિયા દરમ્યાન રૂ માં રહેલો જીણો કચરો દુર થાય છે. રૂ એકદમ સ્વચ્છ બને છે. આ ક્રિયા દરમ્યાન તેના તાર પણ પુરેપુરા શુદ્ધ થઈ જાય છે. અને સમાંતર ગોઠવાય છે. જો તાર ટુંકો હોય તો ઢાતામાં ભરાય છે. ઘણા બધા ટુંકા તાંતણા ભેગા મળીને લાંબા તાંતણા બને છે. પીનીંગ આ કાર્ય તેના સાધનો દ્વારા કરે છે.

૬) કોમ્બીંગ (કાસકો કરવો)(Combing)

રૂ ને પૃથ્થકરણ કરવાની આ આધુનિક પદ્ધતિ છે., કાર્ડીંગ પ્રોસેસમાં સુધારો કરી તેના ઉપર કોમ્બીંગની ક્રિયા કરવામાં આવે છે જેની નીચેથી રૂ ને પસાર કરવામાં આવે છે. જેમાં રૂ એક સરખુ સમાંતર ગોઠવાય જાય છે. તેમજ લાંબા અને ટુંકા તાંતણા ગોઠવાયને ગાઠી જેવુ રૂ તૈયાર થઈ બીજી બાજુ બહાર નિકળે છે.

૭) સ્લીવરીંગ (પુણી બનાવવી) (Slivering)

આ ક્રિયા દરમિયાન ૩ ની પુણી બનાવવામાં આવે છે, આ ૩ બે રોલર મશીનમાંથી પસાર થાય છે. જ્યાં આગળ ૧ ઈંચ અથવા ૨.૫ સેમી વ્યાસના પહોળાઈ વાળી લાંબા દોરડા જેવી પુણી તૈયાર થાય છે. આ માટે ખુબ જ ઝડપથી ફરતા રોલર હોય છે. જ્યારે તે રોલરમાંથી પસાર થાય ત્યારે તાંતણા ખુબ જ નજીક ગોઠવાય પુણી બનાવવામાં આવે છે. ગોળ સળીયામાં વિટળાઈને પુણી બહાર નિકળે છે.

૮) ડબલીંગ :-

આ ક્રિયા દરમિયાન પુણીઓ તૈયાર હોય છે. તેમાંથી ૬ થી ૮ પુણી ભેગી કરીને તેની એક મજબુત પુણી બનાવવામાં આવે છે. અંહી જુદી જુદી ઝડપથી ફરતા ૪ નળાકાર સાધનો હોય છે. આ ૬ થી ૮ પુણી વારાફરતી નળાકારમાંથી પસાર થાય છે. છેલ્લા નળાકારમાંથી નિકળતા એક મજબુત પુણી તૈયાર થાય છે તેની જાડાઈ પહેલાની પુણી જેવી જ હોય છે.

૯) રોલીંગ (વળ આપવું) (Rolling)

તૈયાર થયેલ પુણીઓને વળ આપવાની ક્રિયાને રોલીંગ કહે છે. વળ આપવા માટે જુદા જુદા ત્રણ મશીન હોય છે. જેવા કે (૧) ફર્સ્ટ ઓપનર (૨) સેકન્ડ ઓપનર અને (૩) ફાઈનલ ઓપનર. આ ત્રણેય મશીનમાંથી એક પછી એક પુણી પસાર થતી હોય છે અને તેને વળ અપાયું છે. આ પુણી વળ આપ્યા બાદ તેને કાંતણ ક્રિયા કરવા માટે મોકલવામાં આવે છે.

૧૦) સ્પીનિંગ (કાંતવુ) (Spinning)

ઘરમાં જે રેટિંગો કામ કરે છે તે કામ મોટા પાયા પર મશીનો દ્વારા થાય છે. પુણીમાંથી તાર ખેંચવામાં આવે છે. અને દોરાને ગોળ ફેરવીને ચઢાવવામાં આવે છે. મશીનમાંથી દોરાઓને બે રોલરમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તેને બોબીન પર વીટાળવામાં આવે છે.

૧૧) લીવીંગ (વણાટ) :-

દોરામાંથી શાળ ઉપર કાપડ વણવામાં આવે છે.

૧૨) ફીનીશીંગ (Finishing)

કાપડ વણાઈને તૈયાર થઈ ગયા બાદ તેના પર ફીનીસિંગ કરવામાં આવે છે. ફીનીશીંગ જુદી-જુદી જાતના કરવામાં આવે છે. જેવા કે સ્ટાર્ચ, મોઈશ્વરાઈશન, કલર, પ્રિન્ટ વગેરે ક્રિયા કાપડ પર વણાતા પહેલા દોરા ઉપર પણ થઈ શકે છે. જે સુકા કાપડ કરતા વધુ મજબૂત બને છે. અને ઈસ્ત્રી કરતા પહેલા ફીનીસિંગ કરવામાં આવે છે.

સુતરાઉ તાંતણાના ગુણધર્મો :-

૧) બંધારણ :-

કપાસના તંતુનો મુખ્ય માગ સેલ્યુલોઝથી બનેલો હોય છે, જેમાં કાર્બન, હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજન હોય છે. ૮૦ થી ૯૦ ટકા સેલ્યુલોઝ હોય છે અને ૫ થી ૬ ટકા પાણી હોય છે.

૨) સૂક્ષ્મ દર્શક યંત્ર નીચે દેખાય :-

સૂક્ષ્મ દર્શક નીચે જોતા તે ચપટો અને વળવાળો હોય છે. જ્યારે કપાસ કાચો હોય છે. ત્યારે પોલી નળી જેવો હોય છે. તેમાં રસ ભરેલો હોય છે જ્યારે કપાસ પરિપકવ બને છે ત્યારે તેનો રસ સુકાય જાય છે અને તે ચપટો બને છે.

૩) લાંબાઈ અને વ્યાસ(પહોળાઈ) :-

સાધારણ રીતે કપાસનો તંતુ ૨ થી ૪ સેમી લાંબો હોય છે. સારી જાતના ઈજિપ્ત અને અમેરીકન કપાસ તંતુ ૫ થી ૭ સેમી લાંબો હોય છે. જેમ કપાસના તંતુ લાંબા તેમ તેની જાત સારી, નાના અને નબળા તંતુવાળા કપાસની જાત ઉતરતી કક્ષાની હોય છે.

૪) મજબૂતી અને તણાવશક્તિ :-

સુતરાઉ તાંતણો ઓછો મજબૂત હોય છે. સુતરાઉ કરતા રેશમ અને લીનન વધુ મજબૂત છે. સુતરાઉ ભીનુ થાય ત્યારે વધુ મજબૂત બને છે.

૫) સ્થિતિ સ્થાપકતા :-

સુતરાઉ સ્થિતિ સ્થાપકતાનો અભાવ હોય છે. તેથી સુતરાઉ કાપડમાં કરચલી વધુ પડી જાય છે. આકાર પણ સારી રીતે જળવાતો નથી તેથી ઈસ્ત્રી કરવી જરૂરી બને છે.

૬) ઉષ્ણતાપમાનની અસર :-

સુતરાઉ વસ્ત્રમાં તાપ, સુવાહકતા સારી હોય ચોકકસ સમય સુધી ઉષ્ણતામાનની અસર સુતરાઉ કાપડ પર થતી નથી. ઉન, રેશમ, રેયોન વગેરે તાંતણ કરતા સુતરાઉ તાંતણો વધુ તાપ સહન કરી શકે તેની ઉપર ગરમ ઈસ્ત્રીની ખરાબ અસર થતી નથી. તેને ગરમ કે ઉકળતા પાણીમાં ઘોઈ શકાય છે. ઉકાળવાની પ્રક્રિયા મેડીકલ કે હોસ્પિટલ, દર્દીના કપડાને સ્ટરીલાઈઝ (ચેપમૂક્ત) કરવા માટે થાય છે. સુતરાઉ કાપડના છિદ્રોમાંથી હવાની અવરજવર થતી રહે છે તેથી ગરમીની ઋતુમાં ઠંડા રહે છે. તેથી શરીરને આરામ આપનાર છે.

૭) ઘર્ષણનો પ્રભાર :-

સમાન્ય ઘર્ષણથી સુતી વસ્ત્ર પ્રભાવિત નથી થતા આ કારણે ઘોલાઈ પ્રક્રિયામાં રગદોડીને કરી શકાય છે. ભીના થવાની તે વધુ મજબુત બને છે. સુતરાઉ વસ્ત્રો બહુ જુના હોય તો તેને ખુબ રગડીને ઘોતા જલ્દી ફાટી જાય છે.

૮) પ્રકાશની અસર :-

લાંબા સમય સુધી સુતરાઉ કાપડ સુર્યના તાપમાં રહે તો તે નબળુ પડે છે તેની મજબુતાઈ ઘટે છે અને રંગીન કપડાના રંગ ઝાં પડી જાય છે. દા.ત. બારી બારણાના પડદા જેના પર સુર્ય પ્રકાશ વધુ પડે છે તો તે ઝાંબા થઈ જાય છે અને સફેદ કપડા પીળા પડે છે.

૯) રંગની અસર :-

ઉન, રેશમની જેમ ઝડપથી રંગ ચડતો નથી. પાકા રંગ કરવા માટે મીઠું અથવા ફટકડી ઉમેરવામાં આવે છે. તેમ છતા ઘણીવાર કાપડમાંથી રંગ જલ્દી નિકળી પણ જાય છે.

૧૦) જીવાણુની અસર :-

જીવાત કે જીવાણુ જલ્દી થતા નથી પૂર્ણ સુતરાઉ તાંતણામાં ફુગ જલ્દી લાગી જાય છે. ભેજમાં તેની વૃદ્ધિ ઝડપથી થાય છે. સ્ટાર્ચ કરેલા કપડા લાંબા સમય સુધી રાખી મુકવાથી તેમાં ઘણી વાર જીવાત પડી જાય છે.

૧૧) બ્લીચીંગની અસર :-

આ કાપડ ઉપર દરેક પ્રકારના બ્લીચીંગ વાપરી શકાય છે. કોઈ પણ પ્રકારના બ્લીચીંગ તેને નુકશાન થતુ નથી.

૧૨) એસિડની અસર :-

ઘાતુ અને તેજાબની અરસ આ કાપડ પર વધારે થાય છે. કાર્બનયુક્ત તેજાબની અસર થતી નથી. જલદ એસિડ કાપડ પર પડવાથી તાંતણા તુટી જાય છે. તેમજ પડી જાય છે.

૧૩) શોષણ શક્તિ :-

સુતરાઉ કાપડમાં શોષણ શક્તિ હોય છે તેથી તેનો ઉનાળામાં વધુ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સુતરાઉ તાંતણાના અંદરના કપડા વધારે મજબુત બને છે તે સારી રીતે શોષી શકે છે. સુતરાઉ કાપડ ઘોયુ હોય તો જલ્દી સુકાતુ નથી.

૧૪) ચડી જવુ :-

સુતરાઉ કાપડને પ્રથમવાર પાણીમાં પલાળવાથી તે ચડી જાય છે માટે સુતરાઉ કાપડમાંથી કપડા સીવડાવતા પહેલા તેને પાણીમાં પલાળવુ જરૂરી બને છે.

૧૫) સુતરાઉ તાંતણા બળતા :-

સુતરાઉ તાંતણો બાળતા કાગળો બળતા હોય તેવી વાસ આવે છે. અને તેની રાખ કાળાશ પડતી થાય છે.

ઉપસંહાર :-

આમ બીજા તાંતણાની સરખામણીએ સુતરાઉ વધુ મજબુત અને ટકાઉ હોવાથી તેનો ઉપયોગ રોજિંદા વપરાશમાં વધુ થાય છે જેમ કે નેપકીન, અંડર ગાર્મેન્ટ્સ ચણીયા વગેરે.

T.Y.Interior Design

ફર્નિચરની ગોઠવણીના સિધ્ધાંતો અને તેનું મહત્વ સમજાવો :-

પ્રસ્તાવના :-

ચિત્રકાર ચિત્ર બનાવવા માટે રંગો સાથે કામ કરે છે તથા કુદરતી દ્રશ્યો ચિતરવા માટે કલાકાર કુદરતી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે છે. તેવી જ રીતે ઘરની અંદરની ગોઠવણી કરવા માટે ગૃહિણી ફર્નિચરનો ઉપયોગ કરે છે. હંમેશા કોઈ પણ પ્રકારની શ્રુલ સજાવટમાં તે સજાવટ ભારતીય શૈલીની હોય કે પાશ્ચાત્ય શૈલીની હોય તેમાં ગોઠવણી મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ગોઠવણીમાં સજાવટ માટેની એસેસરીજ અને ફર્નિચર વચ્ચે તાલમેલ હોવો ખુબ જ જરૂરી છે. ગોઠવણીમાં કલાના સિધ્ધાંતો પ્રમાણે ફર્નિચર મૂકાયા હોય તો તે આંખને વધુ પસંદ પડે છે. કલાના સિધ્ધાંતોની અવગણના કરીને કિંમતી વસ્તુઓ વધુ મુકી દેવાથી સજાવટ સુંદર લાગતી નથી પરંતુ તે મ્યુઝીયમ કે વસ્તુના સંગ્રહ સ્થાન જેવું ભાસે છે. તેથી કિંમતી વસ્તુ કરતા સુંદર આકર્ષક અને સૈધ્ધાંતિક રીતે ગોઠવાયેલા ફર્નિચર કે સજાવટની વસ્તુઓથી રૂમ જીવંત લાગે છે. આથી અંહી ફર્નિચરની ગોઠવણી માટે નીચે મુજબના કલાના સિધ્ધાંતો વિશે ચર્ચા કરીએ.

❖ इर्नियरनी गोठवणीना सिध्दांतो

- १) केन्द्र स्थान :-
- २) पेसेज (जग्या)
- ३) मोटा इर्नियर
- ४) गृप इर्नियर
- ५) रुकावट
- ६) रुमनो प्रकार
- ७) जरुरियात
- ८) समतुलन
- ९) रुमनी साईज
- १०) कलर, लाईट, स्ट्रुक्चर
- ११) उपयोगीता
- १२) अन्त्य ध्यानमां राखवानी बाबतो.

૧) કેન્દ્ર સ્થાન :-

ઘરમાં ફર્નિચરની ગોઠવણી કેન્દ્ર સ્થાનને ધ્યાનમાં રાખીને કરવી જોઈએ. કેન્દ્ર સ્થાન એટેલે કે કોઈ પણ જગ્યા નક્કી કરી તેની આજુબાજુ ગોઠવણી કરવી જેમ કે આ કેન્દ્રોમાં પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ફાયર પ્લેસ રાખાતા હોય છે, જ્યારે અંહિના ઘરોમાં કોઈ આકર્ષક ચિત્ર ટીવીનું કેન્દ્ર કે કોઈ મોટા સોકસ કેન્દ્ર સ્થાને હોય છે.

૨) પેસેજ (જગ્યા) :-

ફર્નિચરની ગોઠવણી દરમ્યાન પ્લેસ અથવા પેસેજ તેમજ બીજી પ્રવૃત્તિ માટેની જગ્યા નક્કી કરીને છોડી દેવી જોઈએ. મોટા ભાગે પ્લેસ ૪ x ૬ ફુટનો હોવો જોઈએ. રૂમમાં પુરતા પ્રમાણમાં જગ્યા રાખવી જોઈએ. જેથી આવતા જતા અગવડ પડતી નથી તેમજ કામ કરવામાં કોઈ પણ જાતની તકલીફ ડે નહી મોટા ફર્નિચર એક જ સ્થાને રાખવા નહી ગોઠવણી એવી હોવી જોઈએ કે દરેક ફર્નિચર પર પુરતા પ્રમાણમાં લાઈટ પહોંચે અને મોટા ફર્નિચર દિવાલને સમાતંર રાખવા જોઈએ. નાના સ્ટુલ કે ખુરશીને ખુણામાં મૂકવા જોઈએ આમ મોટા ફર્નિચર ગોઠવવામાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

૩) મોટા ફર્નિચર :-

મોટા ફર્નિચર એક જ સ્થાને રાખવા નહી ગોઠવણી એવી હોવી જોઈએ કે દરેક ફર્નિચર પર પુરતા પ્રમાણમાં લાઈટ પહોંચી શકે, મોટા ફર્નિચર સમાન દિવાલ સમાતંર રાખવા જોઈએ નાના સ્ટુલ કે ખુરશીને ખુણામાં મૂકવા જોઈએ. આમ મોટા ફર્નિચરની ગોઠવણીમાં ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

૪) ગ્રુપ ફર્નિચર :-

ઘણીવાર રૂમનો અભાવ હોય તો જ રૂમમાં ઘણા બધા કાર્યો સાથે થઈ શકે તેવી ગોઠવણી કરવી જોઈએ. આવા રૂમમાં ફર્નિચરની ગોઠવણીની ઉપયોગીતા પ્રમાણે કરવી જોઈએ. જગ્યાની બચત તેની સુંદરતરની દ્રષ્ટિએ ફર્નિચરના સમૂહમાં ગોઠવવા અને આ સમૂહ ગોઠવણીને આકર્ષક કેન્દ્ર બનાવે છે. આવી ગોઠવણી ઉપયોગીતાની દ્રષ્ટીએ ઉત્તમ ગણાય છે. દા.તા.વાતચિત્ર, સંગીત, લખવા-વાચવાનું કેન્દ્ર બને છે.

૫) રૂકાવટ

ફર્નિચરની ગોઠવણી એવી રીતે કરવી કે રસ્તામાં આવતા કે જતા ફર્નિચર અથડાઈ નહીં.

૬) રૂમનો આકાર :-

ફર્નિચર રૂમના આકાર અનુરૂપ ગોઠવવા જોઈએ. દા.ત.રૂમ ચોરસ, લંબચોરસ, ષટકોણ કે ગોળ હોય છે તો ફર્નિચરની ગોઠવણી તે આકારને આધારે કરવી જોઈએ.

૭) જરૂરીયાત :-

ઘરમાં દરેક રૂમમાં ફર્નિચર જુદા જુદા હોય છે. આ ફર્નિચર રૂમની એક્ટીવીટી પ્રમાણે ગોઠવાય છે. દા.ત.લીવીંગ રૂમ, કિચન-બેડ, બેડરૂમ ડાયનિંગરૂમ વગેરેની જરૂરીયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને ફર્નિચર ગોઠવણી કરવી જોઈએ.

૮) સમતોલન

કોઈ પણ ફર્નિચર સમતોલ રીતે ગોઠવવા જોઈએ. નાના ફર્નિચરને સમૂહમાં ગોઠવવા જોઈએ. દા.ત.રૂમમાં સોફા, આજુ બાજુ ખુરશી તેને અનુરૂપ જ ગોઠવવી જોઈએ. તેની સામે એક ટીપોઈ ગોઠવવી જોઈએ. રૂમની બધી બાજુ સરખુ અને સમતોલ ફર્નિચર ગોઠવવુ જોઈએ.

૯) રૂમની સાઈઝ :-

મોટા ફર્નિચર મોટા રૂમમાં અને નાના ફર્નિચર નાના રૂમમાં ગોઠવવા જેથી તે સારા લાગે, ઉચી સીલીંગ વાળા પહોળા અને મોટા ફર્નિચર અને નીચી સીલીંગ વાળા રૂમમાં ઉચાઈ વધારે દેખાય તે રીતે ફર્નિચર ગોઠવવા જોઈએ. આમ રૂમની સાઈઝ પ્રમાણે ફર્નિચરની ગોઠવણી કરવી જોઈએ.

૧૦) કલર-લાઈન સ્ટ્રક્ચર :-

ફર્નિચર ગોઠવતી વખતે જો ગૃપમાં ફર્નિચર ગોઠવતા હોઈએ તો લાઈન, સ્ટ્રક્ચર(બંધારણ) બધુ જ સરખુ જાળવવુ જોઈએ. સાથે સાથે રસ જાળવવા માટે તેમાં વિવિધતા પણ હોવી જોઈએ. આ વિવિધતા કદ, ઉચાઈ દ્વારા પણ લાવી શકાય. બનાવટ અને રંગના ભેદ દ્વારા પણ વિવિધતા લાવી શકાય. આ પ્રકારના ભેદ સુંદરતા જળવાઈ છે. અને ગોઠવણી સારી લાગે છે.

૧૧) ઉપયોગીતા :-

ઈર્નિયરની ગોઠવણી કરતી વખતે સોંદર્ય કરતા ઉપયોગીતા ઉપર વધુ ભાર મૂકવો. આ ગોઠવણીમાં આરામ ઉપર સૌથી વધુ ભાર આપવો જોઈએ. આરામ ઉપરાંત અન્ય વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખવી. દા.ત.લીવીંગ રૂમમાં ઈર્નિયરની ગોઠવણી કરતી વખતે વાતચિતના કેન્દ્રનું આયોજન એવી રીતે કરવું કે વાતચિત કોઈ પણ મુશ્કેલી વિના કરી શકાય. તેવી જ રીતે રીડિંગ, રાઈટિંગ ની ગોઠવણી કરવી. ગોઠવણીનો પ્લાન સ્કેલ પ્રમાણે કરવો, ઈર્નિયરની ગોઠવણી કરતા પહેલા ગ્રાફ પેપર ઉપર પ્લાન કરવો કારણ કે કાગળ પર પ્લાન હોવાથી ઈર્નિયરની ગોઠવણીમાં સહેલાયથી ફેરફાર કરી શકાય. કાગળ પર દોરેલા પ્લાનમાં ચોકકસ સ્વાઈડ સ્કેલ દ્વારા બતાવવી આ માટે સૌ પ્રથમ રૂમનો ફ્લેટ પ્લાન ગ્રાફપર દોરવો તેને સ્કેલ પ્રમાણે ૧ ફુટ ૧ સેમી રાખવો. સ્કેલ નકકી કર્યા બાદ રૂમની લંબાઈ અને પહોળાઈ ગ્રાફ પર દોરવી. ત્યારબાદ બારીબારણા કે ફાયર પ્લેસ અથવા સેન્ટર ઓફ ધી એટરેક્શન એટલે દિવાલમાં આવેલા શોકેસ કે કબાટ આ દરેક વસ્તુઓ ગ્રાફ પેપર પર સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો. જેથી કરીને અન્ય બીજા ઈર્નિયર ગોઠવતી વખતે સહેલાઈ રહે.

૧૨) ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત. :-

- ઘરના સભ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને
- વાતાવરણને ધ્યાનમાં રાખીને
- બાહ્ય દેખાવને ધ્યાનમાં રાખીને
- વ્યક્તિની રસ, રૂચિને અનુરૂપ બાબત
- રૂમ જીવંત લાગે તની બાબત.

ફર્નિચરની ગોઠવણીમાં કલાના સિધ્ધાંતો

૧)સમતોલન

૨) અનુરૂપતા

૩) કેન્દ્ર

૪) અનુપાત

૫) લય

૧) સમતોલન :-

સમતોલન એ ફર્નિચર ગોઠવીને એવો સિધ્ધાંત છે કે જેનો ઉપયોગ જુદા જુદા ફર્નિચરને વ્યવસ્થિત ગોઠવી શકાય છે. જેનાથી સમાનતાનો વિવિધ ભાવ ઉત્પન્ન થશે. ગૃહ વ્યવસ્થિત અને વધુ આરામદાયક લાગશે. સમતોલન માટે કોઈ વસ્તુને કેન્દ્ર તરીકે પસંદ કરી તેની બન્ને બાજુ કે ચારે બાજુ ગોઠવણી કરવુ તેને સમતોલન કહે છે. સમતોલનનું જ્ઞાન, ગૃહ વિજ્ઞાનની વિદ્યાર્થીનીને હોવુ જોઈએ. સમતોલન બે પ્રકારે જોવા મળે છે.

અ.ઔપચારિક સમતોલન :-

આ પ્રકારના સમતોલનમાં કોઈ પણ ફર્નિચર ગોઠવવામાં આવે છે. દા.ત.સોફાસેટ કેન્દ્ર સ્થાને લઈ તેની બન્ને બાજુએ સોફા સેટની જ ખુરશી મુકવી તે ઔપચારિક સમતોલન કહેવાય છે. અને જેનાથી સમતોલનનો અભાવ પ્રદર્શિત થાય છે.

બ.અનોપચારિક સમતોલન

અનોપચારિક સમતોલન એટલે વ્યવસ્થાના ભાગમાં કુત્રિમ આભાષ ઉભો કરવો. એટલે કેમ્પની આસપાસ એક એક સરખી વસ્તુ ન હોવાને કારણે બે અલગ અલગ વસ્તુ પરંતુ થોડી સમાન વસ્તુ અને ફર્નિચર ગોઠવીને સમાનતા ભાવ લાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

૨) અનુરૂપતા :-

અનુરૂપતા એટલે ક્રમાનુસાર ગોઠવીને અનુરૂપ હોવું જોઈએ. એટલે ડ્રોઈંગ રૂમને અનુરૂપ સોફા સેટ અને ટીપોઈની ગોઠવણી કરવી અન્ય ફર્નિચર ન મૂકવું. દા.ત.પલંગ સેટી વગેરે તો રૂમમાં અનુરૂપતા લાવવા બીજા પાસાઓ ધ્યાનમાં રાખવા જેમ કે બનાવટની અનુરૂપતા, રંગોની અનુરૂપતા શૈલીની અનુરૂપતા.

અ) બનાવટની અનુરૂપતા :-

બનાવટની અનુરૂપતામાં ફર્નિચર કઈ બનાવટથી બનાવવામાં આવ્યું છે. એટલે કે તેને અનુરૂપ લાકડાના ફર્નિચરની સાથે લાકડાનું જ ફર્નિચર ગોઠવવું, મોર્ડન ફર્નિચરની સાથે મોર્ડન ફર્નિચરની ગોઠવણી કરવી જો રૂમમાં કોતરણીવાળા જ ફર્નિચર હોય તો ફર્નિચરની બનાવટ, કોતરણીવાળી જ હોવી જોઈએ. ફર્નિચરની બનાવટ કેવી છે તે સ્પર્શ દ્વારા અનુભવી શકાય. જો એક સરખી બનાવટનું ફર્નિચર એક રૂમમાં ગોઠવવામાં આવે તો સમાનતાનો ભાવ ઉભો કરી શકાય.

બી.) રંગની અનુરૂપતા :-

દરેક રંગને પોતાના વિશિષ્ટ ગુણ હોય છે. પરંતુ તે રંગ રૂમને અનુરૂપ થાય તો જ તેનું મહત્વ વધે છે. બેડરૂમમાં શાંત અને શૌમ્ય રંગ અને કિચનમાં ડાર્ક રંગ રૂમ ઓછો અને અંધારીયો હોય તેવો રંગ રંગના આધારે જ પડદા, કવર જોઈએ તે રંગ જ ફર્નિચરના રંગમાં અનુરૂપતા લાવી શકાય છે.

સી) વિચારોની અનુરૂપતા :-

ઘરમાં ફર્નિચરની સજાવટ કરતી વખતે વિચાર પૂર્વકની યોજના શ્રેષ્ઠ પરિણામ આપી શકે, દરેક રૂમમાં ફર્નિચરની એવી પસંદગી કરવી અને વિચારો કરવા કે રંગ, આકાર, બનાવટ દરેકમાં અનુરૂપ છે કે નહીં.

૩) કેન્દ્ર

ફર્નિચરની ગોઠવણી કરતી વખતે સૌનું ધ્યાન આકર્ષિત થાય તેમ મુખ્ય આકર્ષણ બિન્દુ ઉભુ કરવું એટલે ઘરમાં ઉપલબ્ધ ફર્નિચરમાં કેન્દ્રમાં ગોઠવવાની પસંદગી કરવી. આ ફર્નિચરને વધુ આકર્ષિત કરવા પ્રયત્નો કરવા જેથી આવનારા વ્યક્તિનું ધ્યાન કેન્દ્રમાના ફર્નિચર પર સ્થિર બની રહે. થોડા થોડા સમયે બદલાતા રહેવું જોઈએ જેથી તેમાં વધુ આકર્ષિતતા લાવી શકાય.

એ) ફર્નિચરની ગોઠવણી કરતી વખતે તમામ ફર્નિચરમાંથી સૌથી પ્રથમ કેન્દ્રીય વસ્તુની પસંદગી કરવી જેમ કે બેડ રૂમમાં બેઠ કેન્દ્ર સ્થાને ગણાય તે વધુમાં વધુ આકર્ષણ બની રહે તેવા પ્રયત્ન કરવા.

બી) કેન્દ્ર તરીકે વસ્તુની જ પસંદગી કરીએ તેનું સ્થાન યોગ્ય હોવું જોઈએ. વસ્તુનું સામુહિકરણ વિરોધી રંગોનો ઉપયોગ વગેરેને વધારે મહત્વ આપવું જોઈએ. જેમ કે તેના માટે યોગ્ય ગોઠવણી વિચારવી જોઈએ. જેમ કે કેન્દ્રીય વસ્તુને વધુ આકર્ષક બનાવવા માટે સફેદ બેક ગ્રાઉન્ડમાં કાળા કલરના ઉપયોગથી તે વસ્તુ વધુ આકર્ષક બની રહે છે. વસ્તુના સમુહમાંથી એક વસ્તુ પસંદ કરી તેના ઉચ્ચીત સ્થાનની વ્યવસ્થા કરવી ડ્રોઈંગ રૂમમાં સોફા સેટને જોયને ડોરની સામેની દિવાલ પાસે ગોઠવતા તેનું સ્થાન યોગ્ય ગણાશે નહીં કારણ કે આનવાર વ્યક્તિનું ધ્યાન તે દિવાલ પર સર્વે છેલ્લે થશે.

સી) કેન્દ્ર બિંદુ તરીકે પસંદ કરેલ ફર્નિચર કરતા અન્ય ફર્નિચરનું અંદર લગભગ અડોથી એક ફુટનું હોવું જોઈએ તો ગોઠવણી આરામદાયક બનશે. નજીક નજીક ગોઠવણી ગોઠવણ આકર્ષક લાગશે નહીં અને ઉઠવા બેસવા ચાલવામાં તકલીફ રૂપ બની રહેશે.

૪) અનુપાત

અનુપાત એટલે જુદી જુદી વસ્તુ અને ફર્નિચરનો આકાર સંબંધ સાથે સાથે તેનો રંગ બનાવટ વગેરે તમામ બાબતો અનુરૂપતામાં હોય તો જ ગ્રહ સજાવટ અનુરૂપ લાગશે.

એ.) અનુપાત રેખા :-

લાંબી રેખામાં ગોઠવેલ ફર્નિચરની રૂમની લંબાઈ વધુ લાંબી લાગશે. જેમ કે નીચી છતવાળા રૂમમાં ઉભી લાઈનમાં ગોઠવેલ ફર્નિચર વધુ સારું લાગે. પડદા વગેરે પસંદ કરવા જ્યારે ઉભી છતવાળા રૂમમાં ફર્નિચરની આડી કે પહોળી ગોઠવણી કરવી ત્યાં ડાર્ક કલર આડી લાઈનીંગમાં અને મોટી ડિઝાઈન પડદાવાળા પડદા પસંદ કરવા જેથી રૂમના છત નીચે હોય તેવો ભ્રાષ ઉત્પન્ન થશે.

બી.) અનુપાતમાં અંતર :-

અનુપાતમાં અંતરને ધ્યાનમાં લયને ફર્નિચરની ગોઠવણી કરવી. દા.ત. રૂમનાનો હોય અને નજીક કે વધુમાં ગોઠવી દઈએ તો સુંદરતામાં ઘટાડો થાય છે. રૂમ મોટો હોય અને ઓછું ફર્નિચર હોય કે ફર્નિચર નાનું હોય તો રૂમની સાઈઝ પ્રમાણે અનુરૂપતામાં અંતર જળવાશે નહીં.

સી.) અનુપાતમાં માપા :-

જો રૂમની લંબાઈ અને પહોળાઈ વધુ હોય ત્યારે સામાન, કદનું ફર્નિચર ગોઠવવું મુશ્કેલ બનશે. તેના માટે સ્પેશ્યલ ફર્નિચર બનાવવું પડશે. ઘણીવાર એક રૂમની છત ઉચી અને બીજા રૂમની છત નીચી હોય તો તેને આપણે જોતા જ બેચેની નો અનુભવ થશે. આમ અનુપાતમાં માપ ધ્યાનમાં લય ફર્નિચરની ગોઠવણી કરવી પડશે.

પ) લય :-

પ્રકૃતિની પ્રત્યેક ક્રિયાનો લગ રહેશે છે. માનવ જીવનની દરેક ક્રિયામાં લય નિરંતર ચાલ્યા કરે છે. જેમ કે હૃદયના ધબકારા, શ્વાસ્યોશ્વાસની ક્રિયા વગેરે લય બતાવે છે. આ લયને ફર્નિચરની ગોઠવણીમાં ઉપયોગ કરતી વખતે તેની ગોઠવણ, ફીનીશીંગ, રંગ આકાર બનાવટ વગેરેને ધ્યાનમાં લયને કરવી એક સરખી નોર્મલ વ્યવસ્થા હોય તો તે વ્યવસ્થા વધુ સુંદર લાગશે. પરંતુ રૂમ નાનો હોય અને ઢગલા ફર્નિચર ગોઠવી દીધું હોય તો તે ગોઠવણ લયબદ્ધ છે. તેમ કહી શકાય નહીં અને આવી વ્યવસ્થા જેવી પણ ગમશે નહીં આમ લય બે પ્રકારના છે.

એ) નિયમ અનુસાર લય :-

જ્યારે એક પ્રકારના ફર્નિચર નિયમિત ઉપયોગ કરવો, ગોઠવણીમાં કોઈ ફેરફાર ન કરવો. જે વ્યવસ્થા આપણને ગમશે તેમાં થોડા ઘણા ફેરફાર કરશું તો ઘરના સભ્યોને ખાસ કોઈ વાંધો આવશે નહીં. પરંતુ જો અન્ય રૂમનું ફર્નિચર તે રૂમમાં લઈશું તો આકર્ષકતા ઘટી જશે. આમ નિયમિત રીતે આપણે જે ગોવણણીથી ટેવાયેલા છીએ તેને નિયમ અનુસાર ગોઠવણીની કહેવાય..

બી) સ્વચ્છંદ લય :-

આ લયમાં ફર્નિચરની ગોઠવણ એટલે જોવી ન ગમે તેવી વ્યવસ્થા જેવી કે વિભિન્ન રંગો, બનાવટ, આકારોના ફર્નિચરને એક સાથે ગોઠવી ટેવાથી સ્વચ્છંદ લય ઉભો થશે. આ વ્યવસ્થામાં નિરસ્તા અને બેચેનીનો અનુભવ થશે. આમ ફર્નિચરની ગોઠવણના સિધ્ધાંતોને ધ્યાનમાં લયમાં લઈ ફર્નિચરની ગોઠવણ કરવાથી ગ્રહ સજાવટ આકર્ષક બનશે.

TY : Hotel Management

હોટલના પ્રકારો સવિસ્તાર સમજાવો

Introduction : (પરિચય)

એક પર્યટક પોતાના બજેટના ૪૦ ટકા આવાસ સુવિધા પાછળ ખર્ચે છે : અત્રે એક હોટલની ચર્ચા કરીએ છીએ ત્યારે વારંવાર આવા પર્યટક સુવિધાનો ઉલ્લેખ કેમ કરવામાં આવે છે ? ઉપરછલ્લી નજરે જોતા આ દલીલ સાચી જણાય છે પરંતુ હોટલ કહેવાથી આપણા મનમાં બહુમાળી ઈમારતોનો ખ્યાલ આવે છે. જેના રાત્રી રોકાણ માટે ૧૦૦ થી માંડીને ૬૦૦ સુધી ઓરડાઓ આવેલા હોય છે. વાસ્તવમાં મોટા ભાગના પર્યટકો આ હોટલમાં જ રોકાય છે. પર્યટકોમાં ઘણી બધી વિવિધતા રહેલ હોવાથી આમાના કેટલાક જુદા-જુદા પ્રકારની આવાસ સુવિધા માંગતા હોય છે, તેથી આ બાબત વિશે વિશેષ વિચાર કરવો જ રહ્યો.

કેટલાક પર્યટકો ઓછા ખર્ચે જ ફરવા માંગતા હોય છે. તેઓ કોઈ મોટા શહેરમાં જાય ત્યારે પોતાના કોઈ મિત્રને ત્યાં રોકાઈ જતા હોય છે. અથવા તો ગોવા જેવા સ્થળોએ તેઓ અતિથિ ગૃહોમાં પણ રોકાય જતા હોય છે. ત્યાં સ્વચ્છ પથારી અને સાફ બાથરૂમ ટોઈલેટ વગેરેથી એમની જરૂરિયાત સંતોષાય જતી હોય છે. એ ઉપરાંત તેઓ ચા-નાસ્તો પણ કરતા હોય છે. બીજી બાજુ શ્રીમંત પર્યટકો ફાઈવ સ્ટારમાં જ રોકાવાનું પસંદ કરતા હોય છે. ગોવામાં પણ તેઓ મોંઘી હોટલમાં જ રોકાવાનું પસંદ કરતા હોય છે. સ્થાનિક તેમજ બહારના એમ બન્ને પ્રકારના પર્યટકોને આ વાત લાગુ પડે છે.

હાલના સમયમાં મુસાફર સારા વિસ્તારમાં સારી ગુણવત્તાવાળી હોટલમાં રહેવા માટે અગાઉથી જ બુકિંગ કરાવે છે. અને આ બુકિંગ માટે વિવિધ પ્રકારની બેંકો દ્વારા આપવામાં આવતા ક્રેડિટ કાર્ડ કે ડેબીટ કાર્ડના માધ્યમનો ઉપયોગ કરવાથી મુસાફર/પ્રવાસીને હોટલમાં બુકિંગ ખુબ જ સહેલુ બને છે. સામાન્ય રીતે હોટેલનું પેમેન્ટ ચેક અથવા તો બાકી પેમેન્ટમાં થતુ નથી. દુનિયાભરની દરેક હોટલમાં સામાન્ય રીતે મુસાફર અથવા તો ગ્રાહક દ્વારા જમા કરવામાં આવેલી રકમની મર્યાદામાં હોટલમાં મુકામ આપવામાં આવે છે. સમય મર્યાદા અથવા તેના દ્વારા જમા કરવામાં આવેલી રકમની મર્યાદા પૂર્ણ થતા મુસાફર/પ્રવાસીએ તેમને સોપવામાં આવેલા રૂમ કોઈ પણ સંજોગોમાં ખાલી કરવાનો રહે છે. આ ઉપરાંત પણ મુસાફર જો પોતાનો સમય વધુ હોટલમાં વિતાવવા માંગતો હોય તો તેને હોટલ સંચાલકનો સંપર્ક કરી જરૂરિયાત મુજબની ડિપોઝીટ મુકી પોતાનો સમય વધારે મેળવી શકે છે.

હોટલનો ઉદભવ/હોટલનો ઇતિહાસ

જો કે શરૂઆતની હોટલો ૧૮ મી સદીમાં પ્રકાશમાં આવી પણ તેનો વિકાસ તેના પછીની સદીમાં થયો, જ્યારે રેલ્વે અસ્તિત્વમાં આવ્યું. આ આ સમયગાળામાં મહત્વના મુકામો ઉપ ઘણી બધી હોટેલ અસ્તિત્વમાં આવી. ૧૮૯૦ સુધીમાં વિશ્વભરમાં ૧૨૦૦ જેટલી હોટેલોએ હોટેલ કૂપનની વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કર્યો.

આવાસ સુવિધાની માંગ, સંખ્યાબંધ પ્રકારની વ્યવસ્થા જેવી કે મુસાફરખાના, પીઠુ, સામાન ઉપાડનાર, ખાનગી ઘર અને હોટેલો વગેરે દ્વારા સંતોષવા લાગી, અલગ અલગ પ્રકારની રજાની ખ્યાતિ અને પર્યટનમાં વિવિધ કારણો, આવાસ સુવિધા મોની માંગમાં પણ બદલાવ આવ્યો, મોટર કાર અને એરક્રાફ્ટની શરૂઆત પછી સંખ્યાબંધ

હોટેલો વિવિધ પર્યટન ક્ષેત્રે અને મુકામે અસ્તિત્વમાં આવી. ૧૯૫૦ સુધી હોટેલોનો વિકાસ ચાલુ રહ્યો.

હોટેલ રહેવાની, ભોજન તથા ઉપહારની સુવિધા લોકોને આપતી જે હોટલમાં પહેલેથી આવી અથવા તે આવાસનું આરક્ષણ કરતા જોવા જઈએ તો હોટેલ એ બધી જ સુવિધાઓ પુરી પાડતી જજ એક આધુનિક પર્યટકની જરૂરીયાત હોય છે.

ડિક્શનરીમાં હોટેલને ઘણી બધી રીતે વર્ણવામાં આવી છે. જેમ કે, પ્રવાસીઓ માટેની ખાવા-પીવાની અને રહેવાની જગ્યા, મુસાફરો માટે મનોરંજન માટેની જગ્યા, સાર્વજનિક સંસ્થાન વગેરે સાદી રીતે કહીએ તો હોટલ એટલે એવી જગ્યા જ્યાં વ્યક્તિ પોતાની રીતે સારી રીતે ફરી શકે અને પોતાના મનોરંજન માટે ખર્ચો કરી શકે. એવી વ્યક્તિઓ આવકાર્ય છે. પછી તે રહેવા માટે હોય કે બીજુ કશુ અને તેમના રહેવાસના સમયગાળા દરમિયાન વ્યાજબી ભાવે જમવાનું રહેવાનું તથા બીજી સેવાઓનું ધ્યાન વગેરે જેવી જરૂરિયાત કોઈ પણ ખાસ શરત, કરાર કે બંધન વગર વ્યાજબી દરે આપવામાં આવે છે.

હોટલના પ્રકાર (Types of Hotels) :-

વર્ષોથી હોટલનો વિચાર અને ગોઠવણમાં મોટા પ્રમાણમાં ફેરફાર નોંધાયા છે. પર્યટકોની વધતી જતી માંગ અને જરૂરીયાતોને પંહોચી વળવા ઘણા બધા પ્રકારની હોટલો સેવા આપે છે. કદ, દેખાવ, બાંધકામની શૈલી, સેવાઓ અને પ્રાથમિક સુખ-સગવડોની સુવિધા પ્રમાણે હોટલ એકબીજાથી અલગ તરી આવે છે. ક્યારેક કુદરતી વાતાવરણ પણ હોટલના બાંધકામમાં અસર કરે છે.

૧) આંતરરાષ્ટ્રીય હોટેલ (International Hotel) :-

આંતરરાષ્ટ્રીય હોટેલો એવી છે જે આધુનિક પશ્ચિમી શૈલીની હોય અને મોટા ભાગે મુખ્ય નગરો તથા અન્ય મોટા શહેરો તથા વૈભવી હોટેલો હોય છે અને તેનું આંતરરાષ્ટ્રીય માપદંડ અનુસાર વર્ગીકરણ કરવામાં આવતું હોય છે તેનું પાંચ અલગ-અલગ કક્ષામાં પંચતારકથી લઈને એક તારક(તેની સગવડની ઉપલબ્ધિના આધારે) વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે. આ હોટેલ આવાસ સુવિધા સાથે વધારાની અન્ય ઘણી સેવાઓ અને સુવિધાઓ આપે છે. જે રહેવાના સમયગાળાને અત્યંત આરામ-દાયક અને સુખદ અનુભવ બક્ષે છે. વિવિધ સેવાઓ, સગવડોમાં સરસ રિસેપ્શન, માહિતી કાઉન્ટ, મિજબાની હોલ, (બેકવેટ હોલ) કોન્ફરન્સની સગવડો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત દુકાનો, ટ્રાવેલ એજન્સીના નાણા વિનિમય તથા સલામત થાપણ માટે વ્યવસ્થા કરેલ છે. આ પ્રકારની હોટેલો વિવિધ પ્રકારની સેવાઓ પુરી પાડે છે, જેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક વ્યંજનો, ભોજન અને શરબત, પીણાની સેવાઓ અને ખાસ રેસ્ટોરન્ટનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રકારની હોટેલો પોતાના મહેમાનોને વિવિધ નૃત્યો, સંગીત કાર્યક્રમો, રમતગમત વગેરે દ્વારા મનોરંજન પુરું પાડે છે.

૨) આશ્રય હોટેલ (Resort Hotel) :-

આ પ્રકારના આવાસસ્થાનો ખાસ કરીને પર્યટકો કે જે રજા માણવા કે સ્વાસ્થ્યને લગતા કારણોસર હવાફેર કરવા માટે બનાવવામાં આવે છે. રિસોર્ટ બનાવવા પાછળ યાત્રીરૂપ કારણો આરામ, હળવાશ અને મનોરંજન છે. જે દેશોની અર્થવ્યવસ્થા પ્રવાસન ઉદ્યોગ ઉપર મહત્વનો આધાર રાખતી હોય ત્યાં આવા આવાસીય સ્થળો શહેરોમાં અથવા તો શહેરોની આજુબાજુ જોવા મળતા હોય છે. જે ખૂબ ઘસારાવાળા સ્થળોથી દુર હોય છે.

રિસોર્ટમાં આનંદ-પ્રમોદની સુવિધાઓ **Swimming Pool, Golfe Course, Tennis cord, Skiing, (બરફ પર સરકવાની રમત), Boating, Serf riding,** અને બીજી ઘણી બધી ઈન્ડોર ગેમ્સની સગવડો ઉપલબ્ધ હોય છે. બીજી સગવડો જેમાં **Coffee bar, Restaurant, Conference room, Lodge, Shopping Arcade** અને મનોરંજનનો સમાવેશ થાય છે.

રિસોર્ટ હોટલનો મુખ્ય મહત્વનો મુદ્દો આનંદ-પ્રમોદની સુવિધાઓ છે. :-

રિસોર્ટ ઘણા બધા પ્રકારના હોય શકે છે. જે ઋતુ અને ભૌગોલિક લક્ષણો પરથી વર્ગિકૃત કરી શકાય. ખાસ કરીને તે

i) Winter Resort

ii) Summer Resort

iii) Hill Resort

iv) દરેક ઋતુ માટેના રિસોર્ટ

v) સ્વાસ્થ્યને લગતા રિસોર્ટ

મોટા ભાગની રિસોર્ટ હોટલ અથવા આરામગૃહનું નિર્માણ પ્રાકૃતિક વાતાવરણની વચ્ચે કરવામાં આવતું હોય છે. તેનો ઉપયોગ વર્ષમાં થોડાક મહિનાઓ પુરતો થતો હોય છે અને ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે કે શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં રજાઓ હોય છે.

૩) વ્યાવસાયિક હોટલ (Commercial Hotel)

આ હોટલો વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રો અને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે મોટા શહેરો અને નગરોમાં આવેલી હોય છે. આ હોટલ માલિકો દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. અને હોટેલની સફળતા માટે તેની આરામદાયક અને સુવિધાઓ મુળભુત કારણો હોય છે. અમુક મોટા ઔદ્યોગિક શહેરોમાં વ્યાવસાયિક હોટલો આવેલી હોય છે કે જે સ્વતંત્ર રીતે લાયસન્સ ધરાવે છે. તે

Restaurant Grill room પ્રસંગોપાત રહેવાની સુવિધાઓ અને ગેરેજ (એવા મુસાફરો માટે જે પોતાના વાહન દ્વારા સફર કરીને આવતા હોય છે.) વગેરેની સુવિધા વધારે ધરાવતા હોય છે.

વ્યાવસાયિક હોટલનું મુખ્ય ધ્યેય એકલ દોકલ પર્યટક હોય છે. મોટા ભાગની વ્યાવસાયિક હોટલ આવા મહેમાનોને આવકારે છે. વ્યવસાય માટે આવેલ હોય અથવા તો કાયમી ગ્રાહક હોય છે.

૪) રહેણાક હોટલ (Residential Hotel)

આવી હોટલને એપાર્ટમેન્ટ હાઉસ તરીકે વર્ણવી શકાય. જ્યાં બધી જાતની હોટલની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ હોય છે. અથવા તો તેને એપાર્ટમેન્ટ હોટલ કહી શકાય. આ હોટલના રૂમનું ભાડુ માસિક, વાર્ષિક કે અર્ધવાર્ષિક હોય છે. આ ફર્નિચર સાથે અથવા તો ફર્નિચર વગરની આવાસ સુવિધા પ્રમાણે ભાડુ ચુકવવાનું હોય છે. આવી હોટલો મોટે ભાગે શહેરોમાં ચાલતી હોય છે. જે ખાસ કરીને યુરોપીયન પ્લાન મુજબ ચાલતી હોય છે જ્યાં કોઈ પણ જાતનું ખાવાનું મહેમાનોને પીરસ્વામાં આવતું નથી.

આ પ્રકારની હોટલનો ઉદભવ યુ.એસ.એ.માં થયો જ્યાં લોકોને લાગ્યું કે કાયમી રીતે રહેવાથી હોટલમાં ઘણા ફાયદા છે. આ હોટલ યુનાઈટેડ સ્ટેટ ઓર વેસ્ટ યુરોપમાં ખુબ જ પ્રચલિત છે.

૫) તરતી હોટલ (Floating Hotel)

જે નામ સૂચવે છે તેમ આ હોટલ પાણી ઉપર કે દરીયાઈ પાણી અથવા તો નદી અથવા તો સરોવરના પાણી પર બનાવાય છે. આ હોટલમાં સામાન્ય હોટલ જેવી જ બધી વ્યવસ્થા આપવામાં આવે છે. દરેક પ્રકારની ફેસેલીટી અને સેવાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે. તરતી હોટલ ઘણા દેશોમાં પ્રખ્યાત છે. ઘણા બધા દેશો જુની **Luxury ને Ships Floating Hotel** માં પલટાવવામાં આવે છે. ધીરે ધીરે આવી હોટલનું વાતાવરણ **Executive** એટલે કે અનોખું હોય છે. ભારતમાં કાશ્મીરી હાઉસ બોટ ફ્લોટીંગ (તરતી હોટલ) ખૂબ સારું ઉદાહરણ છે. આમ આજે દરેક હોટલની જેમ આ તરતી હોટલનું મહત્વ ખુબ વધ્યું છે.

૬) વૈભવ વારસા હોટલ (Heritage Hotel)

ઐતિહાસિક સ્થળોની મુલાકાતે જનારા પર્યટકોમાં ઐતિહાસિક મહેલો તરફ પ્રગાઠ આકર્ષણ જોવા મળે છે તેના મનમાં રાજાઓની માફક રહેવાનો શોખ હોય છે. પર્યટકોની આવી અભિરૂચિને ધ્યાનમાં રાખી અને ભારત સરકારે ભવ્ય વૈભવ વારસા હોટલને ઉત્તેજન આપવાનું શરૂ કરેલ છે. કિલ્લાઓ, મહેલો અને હવેલીઓના માલિકોને નાણા વળતર વગેરેની સગવડો અને છૂટછાટો પુરી પાડીને પ્રવાસન વિભાગ તેમને પોતાની મિલકતોને વૈભવ વારસા હોટલોમાં પરિવર્તન કરવા માટે પુરતું પ્રોત્સાહન પુરું

પાડવામાં આવતુ હોય છે, આ યોજના અંતર્ગત ઘણા વિસ્તારોમાં આવી હોટલનું નિર્માણ થઈ રહ્યુ છે.

પૂરક આવાસ સુવિધા (Supplementary Accommodation)

જો કે, હોટલો અત્યાર સુધી આવાસ સુવિધા માટેની મુખ્ય ગોઠવણ છે છતા પણ બીજા ઘણા પ્રકારની આવાસ સુવિધાનો વિકાસ અને ઉદભવ દર વર્ષે થતો હોય છે તે ઘણા બધા પ્રકારની હોય શકે અને તે કોઈ જગ્યા તેનું બંધારણ, વ્યવસ્થાપનના પ્રકાર વગેરે પરથી વર્ગિકૃત કરી શકાય છે. અલગ અલગ પ્રકારની આવાસ સુવિધા માટે કોઈ ચોક્કસ વ્યાખ્યા આપવી ખુબ જ મુશ્કેલ છે.

હોટલ ભલે પ્રવાસના મુળભુત માળખાનો એક મુખ્ય અને મહત્વનો ભાગ હોય છતા તે પર્યટકોની આવાસ સુવિધા માટેનો એક માત્ર વિકલ્પ નથી. હોટેલની અવેજીમાં ઘણા બધા પ્રકારની સગવડોને લીધે પર્યટકોના રહેઠાણની માંગને સંતોષી શકાય છે. જેને આપણે પૂરક આવાસ સુવિધા તરીકે ઓળખીએ છીએ અને તે એક અગત્યનું પાસુ છે.

તેને આપણે એવી જગ્યા કે ક્ષેત્ર તરીકે વર્ણવી શકીએ કે રહેવાની સગવડ પુરી પાડી શકે પણ હોટેલમાં મળતી સેવાઓ અંહી મળતી નથી. હોટેલની સરખામણીમાં આરામદાયકતા ઓછી હોય છે પણ તેના ઘણા બધા ફાયદા પણ છે. મુખ્ય ફાયદો છે તેની કિંમત કે જે ખુબ જ સામાન્ય દરે મળી શકે છે.

દેશભરમાં મળતી કુલ પર્યટક આવાસ સુવિધાઓ **S.A.** (પુરક આવાસ સુવિધા) મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. તે આંરરાષ્ટ્રીય કે સ્થાનિક પર્યટકની ભીડને પણ સારી સેવા આપી શકે છે અને ઘણા દેશોમાં તો પર્યટકો હોટેલ કરતા આ પ્રકારની આવાસ સુવિધાઓને વધારે પ્રાથમિકતા આપે છે.

૧) મોટેલ (Motel)

મોટેલ અને મોટેલ હોટલનો વિચાર અમેરીકામાં ઉદભવ્યો, મોટેલ ખાસ કરીને સ્થાનિક **Mater (Car)** ચાલકો અને વિદેશી પ્રવાસીઓ જે **Road** દ્વારા મુસાફરી કરતા હોય છે. પ્રાથમિક રીતે તેનું આયોજન સંચાલકોની જરૂરીયાત પુરી કરવા માટે થાય છે.

Motel દ્વારા પુરી પાડવામાં આવતી મુખ્ય સેવાઓમાં પાર્કિંગ, ગેરેજ, રહેવાની, રેસ્ટોરન્ટમાં આનંદ પ્રમોદની સુવિધા વગેરે સગવડોનો સમાવેશ થાય છે.

આ બધી સુવિધાઓ પુરી પાડવાના ધ્યેયને ધ્યાનમાં રાખીને આ હિલીંગ સ્ટેશન રીપેરીંગ, સર્વિસીંગ, સાધન સામગ્રી, ગેરેજ, પાર્કિંગ સ્પેશ, રેસ્ટોરન્ટ વગેરેથી સુસજ્જ હોય છે. જો પર્યટક ઈચ્છે તો સ્વયંમ પોતાનું વાહન રીપેર કરી શકે છે તે માટે જરૂરી સાધનો ત્યાં ઉપલબ્ધ હોય છે. હોટલની સરખામણીમાં મોટેલ્સ મોટે ભાગે શહેરની બહાર હોય છે અને હાઈવેથી નજીક હોય છે. ખાસ કરીને મહત્વના જંકશન પાસે હોય છે.

મોટેલ્સ અલગ અલગ પ્રકારના હોય છે. અમુક મોટેલ્સ ઓછામાં ઓછી સેવા પુરી પાડે છે જ્યારે અમુક આરામદાયક રહેણાંક સુવિધા અને ઉત્તમ સગવડથી સજ્જ હોય છે. ખરીદી કરવાની સગવડ પણ મોટેલ પુરી પાડે છે.

એક અતિ મહત્વના આવાસ સુવિધાના અધ્યાય તરીકે મોટેલ એક ઉજળા પાસા તરીકે જોવામાં આવે છે. જ્યારે આધુનિક વખતમાં મુસાફરની પ્રવાસ પદ્ધતિ અને વ્યક્તિગત પસંદગીને પહોંચી વળવા પ્રવાસન ઉદ્યોગને સક્ષમ બનાવ્યું છે.

૨) યુથ હોસ્ટેલ (Youth Hostel)

એક યજ્ઞવળના રૂપે યુથ હોસ્ટેલને સૌ પ્રથમ વખત ઈ.સ.૧૯૦૦ માં જર્મનીમાં ઢેખા ઢીધી. આ યજ્ઞવળ શૈક્ષણિક સિધ્ધાંતોના આધારે ખુબ જ ઝડપથી આખા વિશ્વમાં પ્રસરી ગઈ. જેનો મુખ્ય મુદ્દો યુવાનોને ઢેશભરમાં મોટા શહેરોમાં ચાલીને જવાની સમસ્યા હતી અમૂક પ્રકારના રહેઠાણ અને સેવાઓ પુરી પાડવા માટે મુસાફર ખાવાની, મોટા સુવાના ઓરડા, પલંગ, ગાઢલા, ગોઢડા, ઓશીકા, ઓછાડ વગેરેથી સજજ રાખવામાં આવતી. મુસાફર ખાનાના વિશાળ ઓરડાઓ ભોજનાલય તરીકે ઉપયોગમાં લેવાતા અને રહેવા માટે પણ વપરાતા અને તે ખુબ જ ઓછા ઢરે ભાડે આપવામાં આવતા. અલગ રસોડાની પણ વ્યવસ્થા રાખવામાં આવતી કે જ્યાં વ્યકિત ઈચ્છે તે જાતે રસોઈ બનાવી શકે. મુસાફર ખાનામાં રહેનાર વ્યકિતઓએ ખુદ તેની ઢેખરેખ રાખવી પડતી. ઢીમે ઢીમે ખાસ યુથ હોસ્ટેલની બીલ્ડીંગો બંધાવવા લાગી જેથી કરીને યુવા મુસાફરોને સગવડ રહે.

યુથ હોસ્ટેલની વ્યાખ્યા કાંઈક આ રીતે આપી શકાય (એક એવી ઈમારત કે જ્યાં એવા યુવાન લોકોને એકઢમ સસ્તી, સારી અને સ્વચ્છ જગ્યા આપવી કે પોતાના ઢેશ અથવા બીજા ઢેશને જાણવા માટે એકલા અથવા સમુહમાં મુસાફરી કરતા હોય અથવા તો શૈક્ષણિક કાર્યોથી મુસાફરી કરતા હોય. આ એક એવી જગ્યા છે કે જ્યાં અલગ અલગ સામાજીક પશ્ચાઢભુમિ અને રાષ્ટ્રીયતાવાળા લોકો ભેગા મળે છે. અને એક બીજાને ઓળખે છે.) એટલે યુથ હોસ્ટેલનો હેતુ ફકત રહેવાની સુવિધા પુરી પાડવાનો નથી પણ એક એવું કેન્દ્ર છે જ્યાં યુવા લોકોને ઢેશના અલગ અલગ ભાગમાંથી આવેલા લોકોને મળવાની તથા એક બીજાને જાણવાની સમજવાની તક પુરી પાડે છે. આ એક ઢોસ્તી આનંઢ-પ્રમોઢ અને શાળાકીય શિક્ષણ મેળવવાનું સ્થાન છે.

મોટા ભાગના દેશોમાં બીન વ્યવસાયિક સંસ્થાઓ યુથ હોસ્ટેલની સ્થાપના અને સંભાળ લે છે. જેનો મુખ્ય ધ્યેય યુવા પ્રવાસનોનો વિકાસ કરવાનો હોય છે. વિશ્વ યુદ્ધ પછી આવા છાત્રાલયોની સંખ્યામાં ઉતરોતર વધારો થવા પામ્યો છે.

છાત્રાલયોની રચના અમૂક ખાસ નિયમો પર આધારીત હોય છે જે સમયાંતરે બદલાતા રહેતા હોય છે. જેવા કે યુવક કે યુવતિઓ માટે અલગ અલગ ઓરડાઓની જોગવાઈ કરવી. સંડાસ બાથરુમ વ્યવસ્થિત અને સાફ રાખવા, પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ માટે નહાવા ધોવાની સગવડ માટેનો ઓરડો, રસોડુ કે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જાતે રસોઈ બનાવી શકે. સામાન્ય ઓરડો ગૃહપતિ માટે રહેવાની સુવિધા અને અને રહી ગયેલા સામાન રાખવા માટેનો ઓરડો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ગૃહપતિ અને કાર્યકરો જ્યાં રસોઈ કરીને છાત્રાલયમાં રહેનારાઓનું ભોજન પહોચતુ કરે એવા રસોઈઘરની પણ જોગવાઈ કરવામાં આવેલી હોય છે. અમૂક છાત્રાલયોને રમત-ગમત માટે મેદાન પણ હોય છે, કે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ રમત-ગમતની પ્રવૃત્તિઓ કરી શકે છે.

૩) ટુરીસ્ટ હોલીડે વિલેજીસ (Tourist Holiday Villages)

બીજા વિશ્વ યુદ્ધ પછી યુરોપીય દેશોમાં આ પ્રકારના ટુરીસ્ટ વિલેજની સ્થાપના થઈ. આ ગામડાઓ હુફાળા દરીયા કિનારા પાસે એવા સ્થળો જ્યાં પર્યટકો માટે અમૂક ખાસ સુવિધાઓ પ્રાપ્ત હોય ત્યાં સ્થિત હોય છે. આ પ્રકારના ગામડાઓ મોટા ભાગે અમૂક અગત્યના કલબ, સામાજિક સંસ્થા અથવા પ્રવાસન સંસ્થા દ્વારા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યા છે. અંહી રમત-ગમત અને આનંદ પ્રમોદની સુવિધા ભરપુર હોય છે. રમત-ગમત અને આનંદ પ્રમોદની સુવિધાઓ, ઘોડેસવારી, તરવુ, ટેનિસ, ફુટબોલ,

વોલીબોલ, સોનાબાથ, (બાષ્પ સ્નાનાગૃહ), મીની ગોલ્ફ, બેડમીન્ટન, ટેબલ ટેનિસ, યોગા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તેઓ ઓછા દરે ભોજન તેમજ ભાડાથી રહેવા માટેની જગ્યા પુરી પાડે છે. અંહીના વાતાવરણને બને તેટલું ઔપચારીક રાખવામાં આવે છે. ટેલિફોન, રેડીયો, સમાચાર પત્રો કે ટીવીને અત્યંત જરૂરી ન હોય તો લાવવા પર પ્રતિબંધ હોય છે. અતિ કિંમતી વસ્તુઓ પાકિટ વગેરે પર્યટક રહેવા આવે તે પહેલા સુરક્ષીત સ્થાને રાખવામાં આવે છે. અંહીનો સ્ટાફ સુશિક્ષિત યુવા વ્યક્તિઓ હોય છે જે સહેલાણીઓ સાથે તેટલા સમયગાળા માટે રહે છે. અંહી રહેવાની વ્યવસ્થા સારી હોય છે. ઓરડાઓમાં ઓછામાં ઓછું રાચરાચીલું રાખવામાં આવે છે. હોલીડે વિલેજ મોટે ભાગે કુટુંબીજનોના જુથ પર આધાર રાખે છે જે મોટે ભાગે બધી જ વસ્તુઓ કે ઘરમાં ઉપલબ્ધ હોવાથી સજજ હોય છે. તથા ત્યાં એક ખરીદી માટેનું સ્થળ પણ હોય છે. જ્યાંથી લોકો રોજની જરૂરીયાતની વસ્તુઓ ખરીદી શકે. ડોક્ટરની સેવા પણ અંહી ઉપલબ્ધ હોય છે. આવી સુવિધા એક અઠવાડિયું કે પખવાડિયા માટે બધા અનુસાંગિક ખર્ચ સાથેના દર પર આપવામાં આવે છે.

૪) કેમ્પ આવાસ (Tented Camps)

અત્યાર સુધી આપથા સ્થાઈ આવાસીય સુવિધાનો ઉલ્લેખ કર્યો, પરંતુ હાલમાં સમગ્ર વિશ્વમાં "અસ્થાઈ કેમ્પ આવાસ" અત્યંત લોકપ્રિય બની રહ્યા છે. તેમાં પ્રમાણમાં ઘણા ઓછા નાા રોકવા પડતા હોય છે. તેના લીધે પર્યાવરણમાં પણ વધારે નુકશાન થતું નથી. વળી આખા વર્ષ દરમ્યાન પર્યટકો ન આવતા હોય ત્યારે પણ એની દેખરેખ રાખવી પડતી નથી.

તંબુઓથી બનાવેલ આ અસ્થાયી આવાસો દૂર-દૂર વિસ્તારો જેવા કે વન્ય જીવ ઉદ્યાન અથવા અભ્યારણ્યોથી નજીકના અંતરમાં હોય છે. તેમાં ૧૦ થી માંડીને ૮૦ જેટલા ઓરડાઓ હોય છે. અન્ય સ્થળો અને સફારી ઉરાંત ટુર ઓપરેટરો, માછીમારીના શોખીનોને લગતા સ્થળો, નૌકાયાત્રા વગેરે મો નદી કિનારે પણ આવા અસ્થાયી ગૃહોનું નિર્માણ કરવામાં આવતું હોય છે. વિશ્વના જુદા જુદા ભાગોમાં ટ્રેકિંગ માટે પણ આવા અસ્થાયી કેમ્પની વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી હોય છે.

૪) અતિથિ ગૃહ (Guest Houses)

નગરો અને શહેરો ઉપરાંત દુર દુર વિસ્તારોમાં પણ આપણને અતિથિ ગૃહ જોવા મળતા હોય છે. આવા અતિથિ ગૃહોમાં મોટા ભાગે એકલા જ ફરવા નિકળતા હોય તેવા પર્યટકો જ રોકાતા હોય છે તેમના મનમાં જે તે સ્થળની સંસ્કૃતિને જાણવા અને તેના વિશે માહિતી મેળવવા અથવા અન્ય કેટલાક કારણોસર તેઓ આવા સ્થળોએ ઘણા લાંબા સમય સુધી રોકાઈ જતા હોય છે. અંડી રોકાણ માટેનો ખર્ચ પણ પ્રમાણમાં ઓછો આવતો હોય છે. તેઓ આખા દિવસ દરમ્યાન માત્ર એક-બે વાર જ ભોજન કરતા હોય છે. અને બાકીનો બધો સમય અતિથિ ગૃહની બહાર રહીને વિતાવતા હોય છે. ઘણી વાર આવા અતિથિ ગૃહો કોઈ પરિવારો ધ્વારા પણ ચલાવવામાં આવતા જોવા મળે છે. જો કે તેઓ આવા અતિથિ ગૃહોને સફળતા અને કુશળતા પૂર્વક ચલાવતા હોય છે. પરંતુ તેમાં ઘંઘાદારી અભિગમો વર્તાઈ આવતા હોય છે. " **House Boat** " આવાસને આ પ્રકારનું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ ગણી શકાય.

૪) Paying Guest House :

વર્તમાન સમયે **Paying Guest House** નો રીવાજ પ્રચલિત બન્યો છે. તેના મુખ્ય બે ઉદ્દેશ્ય છે.

- ૧) વિદેશોથી અથવા ભારતના જુદા જુદા વિસ્તારોમાં આવા પર્યટકો, સ્થાનિક લોકોના આચાર-વિચાર ઘર ગૃહસ્થી તેમજ સંસ્કૃતિ અને ધર્મના બનેલા ભોજનનો આનંદ લેવા ઈચ્છતા હોય છે. હોટલમાં રહેવા, ઉતરવામાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારની રીતભાતનો અમલ જોવા મળે છે. લગભગ દરેક જગ્યાએ એક જેવું જ વાતાવરણ જોવા મળે છે જ્યારે તેનાથી સાવ અલગ પ્રકારનું વાતાવરણ આવા સ્થાનિક કુટુંબો સાથેના પેઈંગ ગેસ્ટ હાઉસ પુરા પાડતા હોય છે. જે એક આનંદદાયક અનુભવ બની રહે છે. આના લીધે સ્થાનિક લોકોની સંસ્કૃતિથી વાકેફ પણ થવાય છે અને ખર્ચ પણ ઘણો ઓછો આવે છે.
- ૨) આવી આવાસ સુવિધાના લીધે સ્થાનિક લોકોને કાંઈ પણ નવું રોકાણ કર્યા વિના જ આવકમાં એક નવો રસ્તો મળી રહેતો હોય છે. તે ઉપરાંત તેને વિવિધ સંસ્કૃતિઓની માહિતી પણ મળી રહેતી હોય છે.

૭) રીસોર્ટ અને લોજ (Resort and Lodge)

આ પ્રકારના આવાસીય સ્થળો ખાસ કરીને પર્યટકો માટે બનાવવામાં આવે છે. અને તે મોટે ભાગે એવા પ્રવાસધામો પર જોવા મળતા હોય છે જે ઘસારા વાળા સ્થળોથી દુર હોય છે. જે દેશોની અર્થવ્યવસ્થા પ્રવાસન ઉદ્યોગ પર મહત્વનો આધાર ધરાવતી હોય છે ત્યાં આવાસીય સ્થળો શહેરોમાં અથવા શહેરોની આજુબાજુ પણ જોવા મળતા

હોય છે. કેન્યાની રાજધાનીના શહેર નૈરોબીમાં આવા પ્રકારના આવાસીય સ્થળો હાજર છે. જ્યાંથી મોટા ભાગના પર્યટકો આ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરતા હોય છે.

રીસોર્ટ એન્ડ લોજમાં મોટે ભાગે સ્વર્મીંગ પુલ, બાલ્કનીવાળા રુમ્સ, લોબી અને મનોરંજનની સગવડો ઉપલબ્ધ હોય છે. ભારતમાં દરીયા કિનારાઓ, ગીરીમથકો તેમજ વન્ય અભ્યારણ્યોમાં આવા રિસોર્ટ અથવા તો આરામગૃહો જોવા મળતા હોય છે. આવા સ્થળોની હોટલોમાં વિવિધ રૂચી અને આર્થિક સ્તરના પર્યટકોનું ધ્યાન રાખવામાં આવતું હોય છે. તમામ પ્રકારના રિસોર્ટ અથવા આરામગૃહનું નિર્માણ પ્રાકૃતિક વાતાવરણની વચ્ચે કરવામાં આવતું હોય છે. આ રિસોર્ટ કે આરામગૃહનો ઉપયોગ વર્ષમાં દોઢેક મહિના પુરતો જ થતો હોય છે.

૮) વૈકલ્પિક આવાસ સુવિધા (Alternative Accommodation)

એવી ઘણા પ્રકારની આવાસ સુવિધા જોવા મળતી હોય છે જેમાં નાના આવાસ ગૃહો, વાય.એમ.સી.એ તેમજ વાય.ડબલ્યુ.સી.એ દ્વારા પુરી પાડવામાં આવતી હોય છે. આવા પ્રકારની આવાસ સુવિધાઓ પ્રવાસન વિભાગો દ્વારા સંચાલિત લોજ અને પર્યટક કેમ્પનો પણ સમાવેશ થતો હોય છે. આવી સુવિધાઓને પરણાગત ઉદ્યોગ (Hospitality Industry) માં સમાવી શકાય.

—: સમાપ્ત :—